

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI
MUSIQA, BADIY GRAFIKA VA MEHNAT TA'LIMI FAKULTETI**

SATTAROV ABDULLO ASHRAF O'GLINING

**O'ZBEK XALQ MUSIQASINING MAHALLIY USLUBLARI
MAVZUSIDA DARSLARNI TASHKIL ETISHNING
O'ZIGA XOSLIGI**

MAVZUSIDAGI

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ish ko'rib chiqildi va himoyaga
ruxsat berildi.
“Musiqqa o'qitish metodikasi va
xalq cholg'u asboblari” kafedra mudiri
E.K.Djalilov _____

Ilmiy rahbar:

dot: E.K.Djalilov _____

SAMARQAND -2016.

REJA

Kirish.

IBOB:

XALQMUSIQASININGMAHALLIYUSLUBLARIGA OID BILIM VATUSHU NCHALARNITA'LIM-TARBIYASOHASIDAGIAHAMMIYATI.

1.1.

O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublarivaular haqidagi bilimlarnio'zlashtirishning nazariyasoslari.

1.2.

Xalq musiqijodiyotining mahalliy uslublargaxos janrlar itav sifivaularnita'lim jarayoniga tadbiqetish muammolari.

1.3. Mahalliy uslublar bo'yicha o'quvchilar o'rganish lozim bo'lgan o'quv materiallari mazmuni.

IIBOB: O'ZBEK XALQ MUSIQASINING MAHALLIY USLUBLARIMAVZU SIDA DARSLARNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK SHART- SHAROITLARI.

2.1. Musiqa darslarida o'rganiladigan mahalliy uslublarga taalluqli o'quv materiallari tahlili.

2.2. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublar mavzusida darslarni tashkil etishning usul, shakl va vositalari.

2.3. O'zbek xalq musiqasining mahalliy usublari mavzusida darslarni tashkil etish bo'yicha amaliy tajribalar.

UMUMIY XULOSALAR

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

ILOVALAR.

Kirish.

Mavzuning dolzarbligi.

Respublikamiz mustaqillikka erishganligi sharofati bilan amalga oshirilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ma'rifiy-ma'naviy o'zgarishlar natijasida tarixiy, milliy, ma'naviy qadriyatlarni o'rganish, ularni tiklash, fuqorolarning ayniqsa o'sib kelayotgan yoshlarni ongiga ularni singdirish imkoniyatlari yaratildi. Jamiyatni milliy asoslarda tarqqiy ettirish bilan bog'liq vazifalar bosqichma-bosqich hal etilmoqda. Bugungi kunda bu boradagi ishlar, barcha sohalarda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy jabhalarda o'zining samarasini ko'rsatmoqda.

O'zbekistonni ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarida ta'lim-tarbiya tizimi, uning mazmuni va mohiyatini yangicha, milliy negizda shakllantirish alohida belgilangan. Bu esa Prezidentimiz I.Karimovning va hukumatimizning ta'lim-tarbiyaga buyuk kelajak yaratish yo'lidagi eng muhim omil sifatida qarayotganliklarining belgisidir.

I.Karimov Oliy majlisning 1997-yilda bosib o'tgan IX-sessiyasida so'zlagan "Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" nomli tarixiy nutqi ta'lim sohasiga e'tibor eng asosiy, dolzarb vazifalardan ekanligini quytidagicha bayon etgan edi: "Zamonaviy ta'limning o'zi nimadan iborat bo'lishi kerak?...Bolalarimizga qachondan boshlab, qanday usulda va uslubda milliy qadriyatlarimiz va urf-odatlarimizni o'rgatishimiz, chuqur anglashimiz kerak."¹

Yoshlar ta'lim-tarbiyasida milliy g'oyalarning aks ettishi xalqimizning asriy orzularining amalgam oshish inikosi hisoblanadi. Shu bois ham hozirgi kunda madaniyat va ma'naviyat, ta'lim va tarbiya ijtimoiy taraqqiyotning hal qiluvchi omiliga aylanib bormoqda.

Kelajak taraqqiyoti va uni qanday kechishi ko'p jihatdan uning bunyodkorlari tarbiyasiga bog'liq. Ta'lim va tarbiyani milliy negizini

1. Karimov I. Barkamol avlod –O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T.: Sharq, 1997.
-7-8 bet

mustahkamlash, uni jahon ilm-fanining eng so‘ngi yutuqlariga tayangan holda takomillashtirib borish, ilm fanni rivojlantirish, ijtimoiy faol, ma‘naviy yetuk, kasb-hunarli, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat va uni chuqur his etuvchi, ijodiy, erkin va mustaqil fikr yuritaoladigan shaxsni kamolga yetkazish davlatimiz siyosatida asosiy o‘rinni egallaganligi bejis emas.

Ta‘lim sohasidagi islohatlarning nazariy asoslarini ifodalovchi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ga asoslangan holda ta‘limning milliy modelini hayotga tadbiiq etish ishlari bugungi kunda avj nuqtada izchil davom ettirilmoqda.

Pedagogik kuzatuv va tahlillar hozirgi vaqtda ta‘lim va tarbiya ishlarini milliy qadriyatlarga tayangan holda har tomonlama to‘g‘ri ekanligini ko‘rsatmoqda. Buni xalqaro hamjamiyatimiz tomonidan e‘tirof etilayotganligidan ham ko‘rishimiz mumkin.

Tarbiya tizimida estetik tarbiya alohida o‘rin tutadi. Shaxsni estetik tarbiyalash masalasi pedagogika, falsafa, san‘atshunoslik, adabiyot, san‘at xususan musiqa ta‘limi oldiga alohida vazifalarni qo‘yadi.

Estetik tarbiya mohiyatida muayyan xalqning musiqasi, uning mazmunida o‘z ifodasini topgan milliy an‘analar urf-odatlar, xalq hayotining ma‘lum davrlari, ruhiyati, falsafasi ulkan tarbiyaviy ta‘sirchanlik kasb etadi. Har qanday xalq borki, uning madaniyatini musiqasiz, tasavvur etib bo‘lmaydi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda vatanimiz hududida qaror topgan, shakllangan xalq musiqa merosi bilan yosh avlodni izchil tanishtirib borish, o‘quvchi-yoshlarni o‘zi yashab turgan hudud, vohaning o‘ziga xos musiqiy uslubi, folklori, an‘anaviy mumtoz kuy-qo‘shiqlari, shu bilan birga o‘sha yerdan yetishib chiqqan mahalliy ijodkorlar hayoti, yaratgan asarlari bilan tanishtirib boorish ularda milliy g‘urur, ong, tafakkurni va o‘z-o‘zidan estetik madaniyatni shakllanishiga benihoya kuchli ta‘sir etadi.

Musiqada u yaratgan zaminda yashovchi el-usulning o'ziga xos turmush tarzi, tili, tarixi, ishvasi, kiyinish madaniyati, raqslari, cholg'u sozlari, to'y-bayramlarning eng muhim ko'rinishlari mujassamlashadi.

Bu esa usha xalq haqida, uning o'tmishi, buguni haqida muayyan tasavvur hosil qiladi. Bu o'z navbatida yoshlarda o'z vataniga xalqiga, milliy qadriyatlarga mehr-muhabbat va ongli munosabatni shakllantirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonning har bir vohasiga tegishli o'ziga xos musiqa madaniyati bilan o'quvchi-yoshlarni musiqa darslarida tanishtirib borish, ularni ajdodlarimizning ilg'or g'oyalari va an'alariga vorisligini ta'minlaydi.

Ma'lumki O'zbekiston sarhadida o'ziga xos alohida farqli xususiyatlari biln ajralib turuvchi to'rtta mahalliy uslublar qaror topgan. Bular, Qashqadaryo – Surandaryo, Buxoro – Samarqand, Farg'ona – Toshkent, Xorazm musiqa uslublaridir. Har bir mahalliy uslubda o'ziga xos shakllar, uslublar, an'analar alohida janrlar va ijrochilik yo'llari shakllanib kelgan. Umumta'lim maktablarining 7-sinf musiqa darsligida bu haqda qisqacha va muxtasar ma'lumotlar berishgan.

Bizga ma'lumki, Samarqand va Buxoro qadim-qadimdan nafaqat O'rta Osiyo, balki butin Sharqda ma'lum va mashhur ilm-fan, madaniyat o'choqlaridan biri bo'lib kelgan. Bu vohada buyuk mutaffakkirlar olimlar faylasuflar, musiqachi-san'atkorlar yetishib chiqqan. Tarixning ma'lum davrrlarida masalan, (Amir Temur va Temuriylar hukumronligi davrida) Samarqand va Buxoro (Somoniyalar, Buxoro Amrligi) Buxoroda ilm-fan shu qatori musiqa ilmi va san'ati gulab yashnagan. Shashmaqom san'ati aynan mana shu o'lkada shakllangan va bizgacha yetib kelgan va u bugungi kunda ham o'zbek xalqining bebaho mumtoz musiqa boyligi sifatida e'zozlanadi.

Vohada uzoq davrlar davomida shakllangan musiqaviy janrlar, ijrochilik uslublari shu yerda yashovchi o'zbek va tojik xalqlarining ijod mahsuli bo'lib, uning eng muhim o'ziga xos jihatlardan biri bu adabiyot va san'at asarlarida "ikki tillilik"ning mujassamlashganligidir.

Tadqiqotimiz mavzusini tanlashda Samarqand Buxoro zaminida yashab kelgan o'zbek va tojik xalqlariga birdek tegishli bo'lgan musiqa madaniyatining o'ziga xosligi va uning eng ommaviy va yetakchi janrlarini musiqa merosimiz gultoji hisoblanmish "Shashmaqom" haqida musiqa darsliklariga kiritilgan o'quv materiallarini sinchiklab o'rganib, tahlil qilib chiqdik. Xulosalarimiz shunday bo'ldiki musiqa darsliklaridan o'rin olgan ma'lumotlar, bilim va tushunchalar mazmunan va hajman judaham cheklangan (o'quv soatlari). Bu esa mazkur vohalarda qaror topgan musiqa merosi xususida o'quvchilarda zarur bilim, tushuncha va tasavvurlarni hosil qilish imkonini bermaydi. Bu esa kengroq diapazonda o'quvchilar tomonidan aniq, keng qamrovli bilimlarni egallashlarida ko'maklashuvchi qo'shimcha ma'lumotlarni va ularni o'quvchilarga yetkazish bo'yicha o'quv mashg'ulotlari samaradorligini ta'minlovchi o'qitish usul, shakl va vositalarini aniqlashni taqazo etadi. Muammoni aynan manashu yo'sinda maxsus tadqiq qilinmaganligi uning musiqa pedagogikasida dolzarblik kasb etishini bildiradi. Shunga ko'ra tadqiqot mavzusi **"O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishning o'ziga xosligi"** degan nomlanishda tanlandi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. O'zbek xalq musiqasi o'z mazmunida xalq hayotining turli ko'rinishlarini, inson ma'naviy dunyosining olamni go'zallik asosida ko'rish orzusidagi fikr-o'ylari, hissiyotlari, kechinmalarini ma'lum bir hayotiy voqelikni badiiy ifoda etish bilan inson shaxsining komolotida jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy salohiyatini mujassamlashda muhim o'rin tutadi. Shu bois ham ilm-fan taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan mutaffakkir-olimlar, pedagoglar, san'atshunoslar, o'z ilmiy asarlarida musiqa ilmi, musiqa nazariyasi va amaliy ijrochiligi masalalarini o'rganishga alohida o'rin brishgan, ko'pchiligi esa bevosita musiqiy ijod bilan ham shug'ullanishgan. Bu o'rinda qomusiy olimlardan Al Farobiy [55], Abu Ali ibn Sino, Mahmud Qoshg'ariy, Yusuf xos Hojib [56], Abdurahmon Jomiy [57], musiqashunoslar Abdulqodir Marog'iy, Mavlono Kavkabiy, Darvesh Ali Changiy, Komil Xorazmiy kabilarning nomlarini alohida ko'rsatib o'tish mumkin.

Yaqin o'tmishda yashab ijod etgan bir qator olimlar, filosof, adabiyotshunos, san'atshunoslar jumladan Abdurauf Fitrat [27], Abdulla Avloniy [58], Hoji Zarif, Muzayyana Aloviya [52], V. A. Uspenskiy, A.N.Miranov [54], M.Ahmedov [14], Yunus Rajabiy [25], F.Karamatov [19] kabi olimlar asarlarida musiqa ilmi nazariyasi, xalq musiqa asarlarini notaga olish, badiiy estetik tarbiyada musiqa san'atidan foydaslanish muammolari tadqiq etilgan.

Musiqa san'ati xususan o'zbek xalq musiqasi vositasida inson shaxsini ma'naviy, axloqiy, g'oyaviy, estetik tarbiyalash masalalari respublikamizdagi ko'plab pedagog olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari mavzusi sifatida o'rganilgan.

Mavzuning respublikada olib borilayotga ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlariga mosligi. O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi milliy madaniy va ma'naviy qadriyatlarni ta'lim-tarbiya jarayoniga tadbiq etish, shu orqali ta'lim-tarbiya tizimini milliy negizini mustahkamlashga keng yo'l ochib berdi. Shunga ko'ra mazkur tadqiqot mavzusi respublikada ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar, hamda A.Navoiy nomidagi Samarqand Davlat Universitetining ilmiy pedagogik tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlariga mos izlanish sifatida etirof etilishi mumkin.

Ishning davlat dasturlari yoki ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan bog'liqligi. Tadqiqot ishi Respublikada Milliy g'oya va mafkura ilmiy-amaliy markazi, O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi, shuningdek A.Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti "Musiqa ta'limi" kafedrasining ilmiy- pedagogik tadqiqotlari rejasi doirasida bajariladi.

Tadqiqot maqsadi: O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etish, uning o'ziga xos xususiyatlarini ifodalovchi an'analar, og'zaki an'adagi folklor, mumtoz va maqom san'atining rivojlanishi, yetakchi janrlarini o'rganish, tahlil qilish, boshqa mahalliy uslublarni bilan qiyoslash, musiqa darslarida o'quvchilarga beriladigan bilimlar va ularni o'zlashtirishning samarali metodik tizimini ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

1. Mavzuga oid musiqa tarixi, san'atshunoslik, musiqa pedagogikasiga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlar, ilmiy tadqiqotlarni o'rganish, tahlil qilish;
2. Umumta'lim maktablari musiqa madaniyati darslariga kiritilgan Buxoro-Samarqand musiqa uslubi bo'yicha o'quv materiallarini tahlil qilish;
3. Soha mutaxassislari, san'atshunos, pedagog olimlar, musiqa o'qituvchilari bilan suhbatlar o'tkazish;
4. Umumta'lim maktablari musiqa madaniyati darslarini kuzatish, tajribalarni o'rganish;
5. Musiqa uslublari haqida o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim tushunchalar mohiyatidan kelib chiqib, o'qitishning samarali usul, shakl, vositalarni aniqlash;
6. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etish samaradorligini ta'minlashga yo'naltirilgan tavsiyalar ishlab chiqish;
7. Amaliy tajriba-sinov ishlari olib borish;

Tadqiqot obyekti: Umumta'lim maktablari musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarning (7-sinf) o'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari bo'yicha zarur bilim, tushunchalarni o'zlashtirish jarayoni.

Tadqiqot predmeti: O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishning o'ziga xosligi bo'yicha o'quv tarbiyaviy faoliyat mazmuni.

Tadqiqot metodlari: Mavzuga oid ilmiy, tarixiy, estetika, san'atshunoslik, pedagogik, psixologik manbalarni o'rganish, tahlil qilish, pedagogik kuzatish, ilg'or tajribalarni o'rganish, suhbat, savol javob, munozara, anketa-so'rov, tajriba-sinov, matematik statistic tahlil asosida natijalarni asoslash.

Himoyaga olib chiqiladigan holatlar:

1. Mahalliy uslublarni haqida o'quvchilarda zarur bilim va tushunchalarni hosil qiluvchi pedagogik faoliyat mazmuni va metodikasini ishlab chiqish dolzarb pedagogik muammo ekanligi;
2. Ta'lim jarayonida o'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishni samarali kechishini ta'minlovchi usul, shakl va vositalar;

3. Musiqa darslarida mahalliy uslublar bo'yicha mavzularni o'rganish, bilimlarni o'zlashtirish mazmuni, shart-sharoitlari;

4. Mahalliy uslublarga oid bilimlarni o'zlashtirish va o'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etish jarayonini samaradorligini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari mohiyati.

5. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etish orqali o'quvchilarga mahalliy uslublar haqidagi bilimlar yetkazish jarayonini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar.

Ishning ilmiy yangiligi:

1. Umumta'lim maktablari musiqqa madaniyati darslarida o'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishning o'ziga xosligi mustaqil tadqiqot mavzusi sifatida tadqiq etildi;

2. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishning o'ziga xosligi bo'yicha darsliklarga kiritilgan tushuncha va ma'lumotlar boyitildi;

3. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishning o'ziga xosligi bo'yicha ish shakl, usul va vositalar aniqlandi va amaliyotda sinovdan o'tkazildi;

4. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishning o'ziga xosligi bo'yicha sifat samaradorligini ta'minlovchi tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishning o'ziga xosligi va mahalliy uslublar haqidagi bilim va tushunchalarni o'quvchilar tomonidan to'liq va mukammal o'zlashtirish imkonini beruvchi ta'lim jarayonining mohiyati, shart-sharoitlari, samarali metodik tizimi ilmiy asoslandi.

Ilmiy tadqiqot natijalaridan musiqqa metodikasi mazmunini boyitishda umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqqa o'qituvchilari o'z faoliyatlarida foydalanishlari mumkin. Tadqiqot materiallaridan estetik tarbiya sohasida faoliyat

yurituvchi barcha ta'lim muassasalarida ishlovchilar o'z amaliyotlarida ijodiy foydalanishlari mumkin.

Tadqiqotning metadalogik asoslari: O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va kadrlar tayyorlash milliy dasturi, "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar", Prezidentimiz I.Karimovning O'zbekistonda ta'lim-tarbiya ishlarini milliy negizda qayta qurish, rivojlantirishga oid asarlari, ma'ruza va nutqlari, farmoyishlari, umumiy o'rta ta'limning musiqa fani bo'yicha Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi, ta'lim va tarbiyani milliy asoslarda tashkil etishga oid dasturiy va me'yoriy hujjatlar, pedagogika, texnologiya, musiqa tarixi, san'atshunoslikka oid ilmiy, uslubiy manbalar, ilmiy tadqiqotlar.

Tadqiqotning ilmiy farazi:

1. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari haqidagi o'quv darsliklariga kiritilgan materiallar mazmunini ilmiy pedagogik tahlil etish, uni yanada boyitish omillarini aniqlash;
2. Musiqa madaniyati darslarida o'zbek xalq musiqa merosi shu jumladan har bir mahalliy musiqiy uslublarga oid eng muhim ma'lumotlarni ko'zda tutuvchi uslubiy manbalar yaratilsa;
3. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etish orqali o'quvchilarning mahalliy uslublar haqidagi bilimlarni boyitish imkonini beruvchi ish shakl, usul va vositalari ishlab chiqilsa;
4. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etish orqali o'quvchilarning mahalliy uslublar haqidagi bilimlarni o'zlashtirish sifat samaradorligini ta'minlovchi tavsiyalar ishlab chiqilsa, o'quvchilarni milliy musiqa madaniyati va estetik tarbiyasini tarbiyalash jarayoni samarali kechadi.

Tadqiqot natijalarining ommalashgan darajasi. Bitiruv malakaviy ishning asosiy mazmuni Samarqand Davlat Universitetida bo'lib o'tgan ilmiy-amaliy anjumanlarda qilingan ma'ruzalarda, Samarqand viloyat XTMMT va TEBga qarashli 64-Umumta'lim maktabida tajribadan o'tkazildi. A.Navoiy nomli

Samarqand Davlat Universiteti “Musiqqa ta’limi” kafedra yig’ilishlarida muhokamasidan o’tgan va ma’qullangan.

Bitiruv malakaviy ishining tuzulishi va hajmi: Kirish, ikki bob, 6 paragraf, umumiy xulosalar va tavsiyalar, foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati hamda ilovalardan iborat bo’lib, umumiy hajmi sahifani tashkil etadi.

**IBOB: XALQ MUSIQASINING MAHALLIY USLUBLARIGA OID
BILIM VA TUSHUNCHALARNI TA'LIM-TARBIYA SOHASIDAGI
AHAMIYATI.**

1.1. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari va ular haqidagi bilimlarni o'zlashtirishning nazariy asoslari.

O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi sharofati bilan amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy o'zgarishlar natijasida tarixiy, milliy, ma'naviy qadriyatlarni o'rganish, xalq ma'naviy hayotiga chuqur olib kirish, ta'limiy-tarbiyaviy maqsadlarda foydalanishning keng imkoniyatlari yaratildi. Hozirgi kunda jamiyatni va uni rivojlanishining ilmiy asosini belgilovchi ilm-fan, ta'limni jahon standartlari darajasida taraqqiy ettirish vazifalari bosqichma-bosqich va izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Bu o'rinda uzluksiz ta'lim tizimida barkamol avlod tarbiyasiga milliy, tarixiy tajribalar asosida yondashish asosiy vazifa sanaladi. Chunki yoshlar tarbiyasi davlat siyosatining ustivor yo'nalishi sifatida amalga oshirilishi bevosita davlatimizning hozirgi avlodga buyuk kelajak yaratish yo'lidagi g'amxo'rliigi va e'tiborining namunasidir.

Darhaqiqat, barkamol avlodni shakllantirishdek ulug' va sharaflil vazifani izchillik bilan davom yetayotgan hozirgi davrda ta'limning eng muhim shakllantiruvchi bosqichi bo'lgan umumiy o'rta ta'limga e'tibor dolzarb vazifalardan bo'lib qoldi. I.A. Karimov Oliy Majlisning 1997 yilda bo'lib o'tgan IX-sessiyasida so'zlagan "Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" nomli tarixiy nutqidagi fikrlarni bildirgan yedi: "Zamonaviy boshlang'ich ta'limning o'zi nimadan iborat bo'lishi kerak? Bola 1-4 sinflarda qanday bilimga ega bo'lishi lozim? Ularning tarbiyasi qanday bo'lishi kerak?...Bolalarimizga qachondan boshlab, qanday usulda va uslubda milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimizni o'rgatishimiz, chuqur anglatishimiz kerak?"¹

¹I.A.Karimov. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: - Sharq, 1997. – 7-8b

Ushbu fikrlar umumiy o'rta ta'limga, qolaversa butun ta'lim-tarbiya tizimiga qo'yilgan davlat buyurtmasining yaqqol ifodasidir. Yoshlar ta'lim-tarbiyasida milliy – ma'naviy g'oyalarning aks etishi xalqimiz asriy orzularining amalga oshishi in'ikosi hisoblanadi. Ma'naviyatga intilish ong va tafakkur egasi bo'lgan insonga xos fazilat bo'lib, u insonning ruhiy va aqliy olamining ifodasidir. Shuningdek, ma'naviyat – jamiyatning, millatning yoki bir kishining ichki hayoti, ruhiy kechinmalari, aqliy qobiliyati va idrokini mujassamlashtiruvchi tushunchalar majmui hisoblanadi.

Mustaqillik tufayli milliy-ma'naviy merosimizni yetarli darajada o'rganish uchun barcha shart-sharoitlar yaratildi. Xalqimizning milliy-ma'naviy merosida xalq musiqa ijodiyoti, ya'ni milliy musiqiy qadriyatlarimiz juda ulkan bir hazinadir. Milliy-madaniy meros namunalari va ularda ilgari surilgan g'oyalarning jamiyat taraqqiyoti va shaxs kamolotidagi ahamiyatiga yuqori baho berar yekan Prezidentimiz I. Karimov: "Bu hazina insonga hayotda barqarorlik bag'ishlaydi, uning qarashlari shunchaki boylik orttirish yo'lida kun ko'rishga yo'l qo'ymaydi, fojearlar vaqtda omon saqlab qoladi va moddiy qiyinchilik kunlarida irodani mustahkamlaydi" – degan edi.²

O'zbek xalqining boy musiqiy merosi xalqning ijtimoiy-tarixiy rivojlanishi, etno-psixologik xususiyatlari, hayotiy tajribasi, ijtimoiy qarashlari, orzu-intilishlari hamda uni amalga oshirish yo'lida tashkil yetiladigan faoliyat yo'nalishlari, shaxsga ta'lim-tarbiya berish an'analari asosida shakllangan bo'lib, asrlar davomida tarixiylik, vorisiylik tamoyillariga muvofiq avlodan-avlodga o'tib kelmoqda. An'analarga sodiqlik tufayli yoshlarda ma'naviy javobgarlik hissi, Vatanga muhabbat, mehr-oqibat, axloq-odob kabi fazilatlar qaror topib boradi.

Xalq musiqa ijodiyotining mazmuni, janrlari, an'alarini chuqur o'rganish, ularning g'oyaviy-badiiy mazmuni, tarbiyaviy imkoniyatlaridan ta'lim-tarbiya jarayonida samarali foydalanish yoshlarni milliy ongini, tafakkurini, milliy o'zligini anglashlarida, ularni milliy g'oya va mafkura ruhida tarbiyalashda benazir ahamiyat kasb etadi. Xalq ma'naviy boyligining ko'zguasi bo'lgan xalq musiqa

²Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar.-T.: - O'zbekiston, 2000.-43 bet.

merosi, uning eng ommaviy va sarmahsul janri bo'lgan xalq qo'shiqlarining sarchashmalari eng qadimiy bo'lib, unda xalq hayotining muhim bosqichlarining aks sadosi o'z ifodasini topganligi bilan ham qimmatlidir. Har bir xalqning og'zaki ijodini o'rganish shuni ko'rsatdiki, musiqa san'atining har bir turi u folklor yoki ustozona (kasbiy) musiqa bo'ladimi, qat'iy nazar inson ongining rivojlanishiga hissiy ta'mir sifatida o'zini anglash unumidan, tabiat unumidan, tabiat va hayot go'zalliklaridan ilhomlangan shaxsning ijod mahsulidir.

Xalq og'zaki musiqa ijodi, xususan falklor qo'shiqlaridan bahra olib, ezgu niyatlar sari intilib yashagan ajdodlarimizning asrlar davomida to'plagan boy ma'naviy merosining bizga yetib kelishida muhim vosita bo'lganidek, ular hozirgi kunda ham o'zining badiiy qimmatini yo'qotmasdan kelayotganligining boisi ularda yuksak insoniy g'oyalarning o'z ifodasini topganligidir. Shuning uchun ham xozirga qadar xalqning bu boy xazinasini pedagog, psixolog, folklorshunos, san'ashunoslar tomonidan to'planib, notaga olinib nashr yetilgan, tarbiyaviy imkoniyatlari tadqiq qilib kelinmoqda. Xalqimiz o'zining barcha ezgu niyatlarini beshikda orom olayotgan chaqaloqqa ham, ajib bir yentikish bilan yangi uyga qadam qo'yayotgan kelin-kuyovga ham go'zal qo'shiqlari bilan baxt tilagan. Ming yillardan beri shunday dirlabo kuy, qo'shiqlar xalqning mehnatiga ham, rohatiga ham singib ketgan. O'zbek xalq musiqa ijodiyotining mavjud va janr doirasi shu darajada rangbarangki, hozirgacha necha-necha to'plamlar, majmualar nashr yetilganiga qaramasdan, xalq ijodining boy hazinasini hanuz qaynar buloq bo'lib yangi-yangi ko'rinishlarda namoyon bo'lmoqda, ularning ne-ne javohirlari dunyo yuzini ko'rgani yo'q. Buning ustiga madaniy merosimizga turli davrlarda noto'g'ri munosabat, tazyiq ko'rsatish, kamsitishlar, loqayd qarashlar bo'ldiki, oqibatda uning rivojlanishiga jiddiy zarar yetkazildi, u xalq ma'naviy hayotidan bir qadar uzoqlashib qoldi.

Madaniy merosga har bir avlodning o'z munosabati bo'ladi. Bu munosabat yaxshi bo'lsa, xalq ijodi ham uning har janri, ya'ni maqol, ertak, doston, qo'shiqlari, aytimlari hayotiylik kasb etib yashnayveradi. Qo'shiqlari, milliy urf-

odat, an'analari yashab turgan yurtning farzandlari, demak hayoti, tarixi ham yashayveradi, yurti obod, xalqining ma'naviyati yuksak bo'ladi.

Har bir jamiyatning o'z madaniyati va ma'naviy omillari mavjud bo'lganidek, mustaqil jamiyatimizni ham milliy-ma'naviy omillari sirasida xalq musiqa merosi muhim ahamiyat kasb yetadi. Shu jihatdan xalqimizning o'tmish ma'naviy merosini o'rganish, shu asosda milliy mafkurani yaratish, ularda vatanparvarlik, milliy urf-odatlar va qadriyatlarni sevish va qadrlash tuyg'usini kamol toptirish alohida e'tiborni talab qiladi. Zero, ona vatanni sevish, uni ardoqlash, milliy qadriyatlarni hurmat qilish tuyg'usi – bu insoniyat tarixi kabi qadimiy, muqaddas tuyg'udir. Bu qadimiylikning g'oyaviy-badiiy ifodasi bir qator badiiy qadriyatlarda, jumladan, xalq qo'shiqlari, afsona va dostonlarida o'zining o'chmas muhrini qoldirgan. Bu ham mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini milliy madaniyat zamirida shakllantirish borasida olib borilayotgan bunyodkorlik ishlarimizning to'griligini ko'rsatadi.

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarining vazifasi jamiyat uchun nafaqat bilimli yoshlarni, balki, shu bilan birga ma'naviy va barkamol avlodni yetishtirishdan iborat. Bu mas'uliyatli maqsadni amalga oshirishda umumta'lim maktablarida o'qitiladigan fanlar bilan bir qatorda o'quvchi-yoshlarni insoniyat yaratgan moddiy va ma'naviy qadriyatlardan, madaniyat va san'at asarlaridan imkon qadar keng bahramand etib borish lozim. Ulug' ajdodlarimizning milliy musiqiy merosidan, ularda ilgari surilgan g'oyalar, pedagogik fikr va qarashlarni bugungi ta'lim-tarbiya mazmuniga singdirish birinchidan ta'lim mazmunini boyitadi, ikkinchidan ta'limning milliy negizi mustahkamlanadi.

Xalq musiqa merosida o'zining mazmun va mohiyatiga ko'ra xalqning urf-odat va an'analari bilan hamda mehnat jarayoni ochlik aytimlar, cholg'u kuylari yetakchi o'rin tutadi. Bunga misol qilib Surxondaryo-Qashqadaryo mahalliy uslubiga tegishli "Shoh moylar", "Qo'ylarni ko'chirish", "Qo'ylarni to'plash", uchun aytimlari, Buxoro-Samarqand mahalliy uslubidagi to'y-marosimlari bilan bog'liq aytimlar (sozandachilik san'ati), Xorazm viloyatida keng yoyilgan xalfachilik (xalfalar ko'proq to'y-marosimlar, diniy marosimlarda marosimga xos

aytimlarni aytib kuylashgan)ni, shuningdek, turli bayram (gap-gashtak, xalq sayillari)larda aytiladigan namunalarni misol qilib keltirish mumkin. Ularda tabiiyki o'sha vohalarda yashovchi xalqning ijtimoiy-madaniy vaetnik turmush tarsi, tarixi, urf-odatlarining kelib chiqishi, ma'lum bir marosim bilan bog'liqligi o'z aksini topadi. Ta'kidlab o'tilgan qo'shiqlar, laparlar, yalla, alla, katta ashula, diniy mazmundagi motam aytimlari, mehnat –fasl qo'shiqlari, marsiya, doston qo'shiqlari orqali o'sha voqa xalqining hayotiy falsafasi, lozim bo'lsa pedagogic ahamiyatga molik qarashlarini ham bilib olish mumkin. Shuning uchun ham o'zbek xalqining musiqiy ijrochilik uslublari, an'alarining musiqiy-pedagogik xususiyatlarini muayyan janrlarga mansub aytimlar, cholg'u kuylarning amaliy-musiqiy uslublari, musiqiy-ma'rifiy faoliyatini o'rganmay turib, tarbiyaviy maqsadlarda foydalanish kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shu sababli biz o'zimizning mazkur tadqiqotimizda milliy-musiqiy uslublari, ularga xos aytimlarning tarbiyaviylik xususiyatlarini tahlil qilish, ulardan pedagogik maqsadlarda foydalanish imkoniyatlarini tadqiq qilishga harakat qildik.

Uzoq o'tmishda sinkretik san'atning namunasi bo'lgan qo'shiqlar, uni yaratuvchilar va ijro yetuvchilar mehnat faoliyati – ovchilik, chorvachilik, dehqonchilik, hunarmandchilik ishlari xalq amaliy san'ati – kulolchilik, o'ymakorlik va boshqa san'atlar bilan bevosita aloqada bo'lib, ayni chog'da mehnatkash ommaning qadimiy urf-odatlarini, xilma-xil marosimlari va e'tiqodlari negizida yashab kelgan.

Zamonlar o'tishi, davrlar almashishi natijasida xalqlarning chegaralanishi, ya'ni ma'lum hududlarga bo'linib yashash ko'proq va qat'iyroq tus olishi bilan har bir urug', qabilaning, xalqning urf-odatlarini, turmush tarsi o'ziga xos san'atlarni ham vujudga keltirgan. Bu borada yana bir muhim jihat shundan iboratki, nafaqat xalq, balki har bir shahar, tuman, vohaning o'ziga xosligi bo'lib, bu narsa musiqa san'atiga ham o'zining ta'sirini o'tkazgan. Jumladan, Farg'ona-Toshkent, Buxoro-Samarqand, Surxondaryo-Qashqadaryo, Xorazm ijrochilik uslublari xususiyatlari, ommaviy janrlari bunga misoldir.

Faylasuf, pedagog va psixolog olimlarning ilmiy izlanishlarida milliy xalq musiqasining yosh avlodning madaniy-ma'rifiy, badiiy-yestetik tarbiyalashdagi ahamiyati katta yekanligi asoslab berilgan. Ularning ilmiy izlanishlari xulosalariga ko'ra shaxsning kamol topishi, uning dunyoqarashi, axloqiy madaniyati, badiiy-estetik didi, ichki olami, ma'naviy kamolotini tarkib toptirishda musiqa san'ati eng ta'sirchan va ahamiyatga molik vositasidir.

Milliy-axloqiy fazilatlarni yoshlar ongiga singdirish uchun, eng avvalo, ularni xalq musiqasi mazmuniga singdirilgan g'oyaviy fikrlar, qarashlar, tasavvurlar, orzu-umid, intilishlar, qanday urf-odat, marosim, tadbirlar bilan bog'liqligi, qanday tarzda, uslubda ijro yetilishi haqidagi tushunchalar muhim o'rin tutadi. Bu o'z navbatida xalq pedagogikasining asosiy didaktik tamoyillariga uyg'unligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Pedagogika fanidan ma'lumki xalq pedagogikasi asosida o'quvchi-yoshlarni ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-yestetik tarbiyalashda quyidagi uch asosiy tamoyilga asoslanishi mumkin:

- 1.Xalq og'zaki ijodi asosida ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-estetik tushunchalarni shakllantirish;
- 2.Ma'naviy-axloqiy, badiiy-estetik ko'nikmalar;
- 3.Ma'naviy-axloqiy, badiiy-estetik malakalar;

Xalq musiqa folklori asosida o'quvchilarda xalq musiqa merosiga, u orqali milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantirish deganda eng avvalo ularda insoniy fazilatlar, axloqiy ko'nikmalar, madaniy qiyofani ifoda etuvchi yaxshilik, oq ko'ngillilik, burch, mehnasevarlik, xayrihohlik, vatanparvarlik, qahramonlik, yaxshi-yomon kunlarga befarq bo'lmaslik, ezgu maqsadlar yo'lida kurashuvchanlik, xalq milliy boyligini qadrlash, o'rganish, davom yettirish kabilar tushuniladi.

O'quvchilarga hayotdagi yaxshi odamlar, turli madaniy-ma'rifiy tadbirlar, ularda ijro etilgan badiiy obrazlar, musiqiy aytimlar, raqs-o'yinlar mazmunida ifoda yetilgan g'oyalar yaxshi ibrat namunasi bo'ladi.

Milliy xalq og'zaki ijodi (badiiy adabiyot, xalq musiqa folklori)dagi she'riy matnlarda ilgari surilgan fikrlar va ohanglarda qaror topgan da'vatlar, nasihatlar, ko'rsatmalar xalqning asrab orttirgan tajribasi jarayonida sayqal topib kelgan hayotiy xulosalar mahsulidir.

Musiqa shunday hayotbaxsh ta'sir kuchiga egaki, uning mazmunida aks etgan badiiy-g'oyaviy tushunchalarni anglash, tushunish, hayotda kundalik turmushda sodir bo'ladigan turli voqealar va psixologik xolatlarga taqqoslab ko'rish natijasida ularda voqelikka, xalq urf-odatlariga, odatlarga ko'nikma va malakalar hosil bo'la boshlaydi.

Aniq rejalar va tizimli yo'lga qo'yilgan va musiqa darslarida o'tkaziladigan milliy xalq musiqasi mashg'ulotlari va umumiy musiqiy ta'im o'quvchilarning milliy qadriyatlarga munosabat va umumiy musiqiy madaniyatini shakllanishining muhim omilidir.

Xalq og'zaki musiqa ijodiyotida mahalliy uslublarga xos aytimlarning yoshlar ma'naviyatini shakllantirishida ahamiyati juda kattadir. Psixologik olimlarning qayd etishlaricha xalq og'zaki ijodiga mansub asarlar o'zining milliy ohangi va mazmuni bilan inson bosh miyasi joylashgan yarim shardagi asab qoplamasi, asab tomirlari, miya qobig'ining eng yirik, eng nozik, boshqa hiech qanday vosita ta'sir etolmaydigan qatlamiga ham kirib bora oladi.

Xalq og'zaki an'anadagi musiqa ijodiyotida musiqa asarlarining shunday o'ziga tarbiyaviy ta'sirchanlik xususiyatlari borki, bu boshqa hiech qanday san'at turlarida mavjud emas. Bu insonga kuchli ta'sir yeta oluvchi "qurollar" zahirasida milliy xalq musiqasi san'atining o'ziga xos kasbiy xususiyatlari, vositalarida tovush tembri, ritmik xilma-xilligi, ijro uslublari, an'analari uning ta'sirchanligini oshiruvchi eng kuchli vositalardandir.

Ma'naviy-axloqiy fazilatlarni o'rganish jarayonida o'quvchilarda yangi-yangi ma'naviy ehtiyojlar paydo bo'ladi. Shu yehtiyojlarni qondirishga harakat qilish esa o'quvchida o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarni amalga oshirishga intilishini, izlanishini taqozo yetadi. Bu faol jarayon yoshlik davridayoq qaror topa boshlaydi.

Pedagogika va psixologiya sohasida tanilgandek musiqa pedagogilashda tanilgan olimlarning fikrlariga tayangan holda qayd yetishimiz mumkinki, xalq musiqa ijodiyoti, xususan bizning tadqiqotimiz mavzusiga tegishli o'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublariga mansub asarlari o'quvchilar ma'naviy dunyosini shakllantirish quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir:

1. Ona Vatan va unda yashovchi xalqlarga mehr-muhabbat tuyg'ularini shakllantirish;
2. O'quvchilarning o'z ona xalqi, uning uchun aziz bo'lgan qadriyatlariga, shu orqali insonga, hamda qarindosh urug', do'stlariga bo'lgan munosabatni;
3. O'quvchi-yoshlarning, o'sib kelayotgan yosh avlodning mehnatga, uning vakillariga, ular tomonidan yaratilgan ne'matlarga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirish;
4. Mustaqil ta'limni amalga oshirish jarayonida o'quvchilarni musiqiy madaniyatini uning mazmunida mujassam bo'lgan axloqiy, estetik, g'oyaviy tushunchalarini takomillashtirish;
5. O'quvchilarning individual, o'z-o'ziga bo'lgan ishonch, intilish, mehnasevarlik, tashabbuskorlik mayllarini rivojlantirishdan iborat.

Hozirda ta'lim-tarbiya oldida turgan asosiy, ustivor maqsadlardan biri – o'sib kelayotgan yosh avlodga ajdodlarimizning ma'naviyatiga ijod mahsuli bo'lgan madaniy merosini singdirishdan iborat.

Jamiyatning moddiy va ma'naviy rivojlanishiga ma'naviy qadriyatlar o'zining kuchli ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Mustaqil hayotimizning ma'naviy asoslarini mustahkamlashda diniy ta'limot, ya'ni diniy falsafiy qarashlar, g'oya, e'tiqod, pand-nasihati yo'nalishidagi asarlar, shu jumladan, ularning qo'shiq qilib aytiluvchi namunalarining ham juda katta ahamiyat bor. Diniy madaniyat zamirida odob-axloq, iymon-ye'tiqod, halollik, to'g'ri so'zlik, ozoda-orastalik, poklik, insonlarga mehr, tabiat, o'simlik, jonivorlarga mehr-oqibat, vatanparvarlikka yo'g'rilgan fikrlar ustivor ahamiyat kasb etadi. Bular o'z navbatida insonning ruhiy ehtiyoji sifatida kuchli ta'sirchanlikka yegadir. Diniy ta'limot mazmunida aks

etgan insonlarni ma'lum tartib-qoida, axloqiy me'zonlarga asoslangan talablarga tayangan holda yashashga undovchi g'oyalari kishilarni axloqiy madaniyatiga singib berganligi tufayli o'ziga xos falsafiy, ruhiy hayot kechirish me'zonlariga aylangandir. Diniy mafkura va dunyoqarashga tayanib yaratilgan qo'shiqlar, marsiyalar, yig'i-yo'qlovlar, dostonchilik, pand-nasihati qo'shiqlari bizning turli vohalarda yashovchi xalqlarning barchasiga birdek xosdir.

Shuni alohida qayd yetish mumkinki, sharqona islomiy mezonlar sanalishi iymon, ye'tiqod kabi tushunchalar umuminsoniy va milliy mazmunga yega bo'lib, bu tushunchalarning asosida islomiy ye'tiqod madaniyati aks yetadi. Islom dini madaniy hilqat sifatida sharq xalqlari uchun, ularning madaniy-ma'naviy takomili uchun o'zining barcha tamoyili va dunyoviy zaruriyati sifatida muhim ahamiyatga egadir.

Tarixiy manbalardan ma'lumki, islom dini, unga mansub xalq, yelat, millatning madaniyati, xuquqi, axloq odobi ustidan xukmron bo'lgan davrlarda Markaziy Osiyoda Al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Beruniy, Ismoil al-Buxoriy, At-Termiziy diniy mazmundagi she'r va g'azallari qo'shiq qilib ijro yetib kelingan va hozirda ham yel nazari va ye'tiborida bo'lgan Axmad Yassaviy, A.Jomiy, A.Novoiy, Sulaymon Boqirg'oniy, So'fi Olloyor, Haziniy, G'afforiy, Salohiy, Boborahim Mashrab kabilar o'z ijodlari bilan kishilarni islomiy mezonlarga xos odob-axloq, yuksak ye'tiqod, pok iymonga chorlaganlar. Milliy musiqiy ta'limni shakllantirishda ularning ijodiga mansub namunalar muhim ahamiyat kasb yetadi.

O'quvchilarda milliy musiqa merosi haqida keng qamrovli tushunchalar hosil qilishda ularni eng avvalo, o'zi yashab turgan viloyat, tuman, qishloqlarda yashovchi xalqqa mansub folklor asarlar, mashhur san'atkorlar – baxshilar, o'lanchilar, laparchi-yallachilar, keng ommalashgan aytimlar bilan tanishtirish, ularning ijrochilari haqidagi ma'lumotlar bilan tanishtirish va o'quvchilarga mustaqil topshiriqlar berib, bobolari-buvalaridan bu haqda ma'lumotlar, namunalarni yozib ommaga qiziqtirish yaxshi samara beradi. Mahalliy uslublarga xos namunalarni o'rganishda ularni qiyosiy tahlil qilish o'quvchilarni xalq

ijodiyotiga qiziqishlarini oshiradi, bu esa ularni musiqiy go'zallikka bo'lgan haqiqiy ehtiyojini qondirishda muhim o'rin tutadi. Chunki inson tug'ilganidanoq birinchi musiqachi, kompozitor – ona allasini eshitadi. Bu milliy ohang, milliy tarbiyaning eng asosiy vositasi sifatida insonning umri oxiriga qadar o'z kuchi, ahamiyatini yo'qotmaydigan, uning milliy qadriyatini belgilovchi kuch sifatida namoyon bo'ladi.

Milliy musiqiy asarlarning, jumladan xalq hayotini turli ko'rinishlarini aks ettiruvchi qo'shiq-raqs, aytimlarni ta'sirchanligini ta'minlovchi asosiy ko'rsatkichlardan biri – uning o'quvchi-yoshlarning ichki kechinma, hissiyotlariga kuchli ta'sir ko'rsatishidir. San'at asarlarini hissiy-yemosional idrok qilish har qanday bilimning asosini tashkil etadi. Xalq badiiy ijodiyotini badiiy idrok etish, his yetish, anglash – ma'naviy-estetik madaniyatini shakllantirishning eng muhim omillaridan sanaladi.

Badiiy estetik tarbiya – Sharq xalqlari, shu jumladan o'zbek xalqining ham ming yilliklar ilgari yashagan avlodlarining milliy musiqiy tafakkur mahsullari – mif va afsona, rivoyat, maqol va matal, alla, marosim va mavsum, dostonchilik qo'shiqlarida o'zining badiiy in'ikosini topgan. Shunga asoslanib aytishimiz mumkinki, milliy xalq musiqa ijodiyoti insonni, xususan o'sib kelayotgan yosh avlodni eng oliyjanob insoniy hislatlarni, madaniyatni tarbiyalashning bitmas-tuganmas xazinasi, vositasidir.

1.2. Xalq musiq ijodiyotining mahalliy uslublarga xos janr turlari tavsifi va ularni ta'lim jarayoniga tadbiiq yetish muammolari.

Markaziy Osiyo xalqlari, jumladan o'zbek xalqining ham tafakkuri, diyonati, milliy qadriyatlari, donishmandligini Respublikamiz Prezidenti I.Karimov: umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, xalqimizning ma'naviy merosini tiklash, rivojlantirish, insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilish, vatanparvarlikda ko'rgan yedi. Shuning uchun ham Istiqlol sharofati bilan milliy-ma'naviy qadriyatlarimizga bo'lgan diqqat-e'tibor, unutilayozgan an'analarimizni

tarixan qisqa muddat ichida qayta tiklanish muttasil taraqqiy yettirish maqsadidagi yangilanish, barcha jabhalarda o'z natijalarini bera boshladi.

Sobiq sho'ro davri mafkurasi cheklanishlari ta'sirida imkoniyatlari bo'g'ib qo'yilgan o'zbek musiqa merosining Sharq xalqlari an'analari bilan tarixiy aloqalari yangi bosqichga ko'tarildi va ijodiy hamkorliklar yo'lga qo'yildi. Aynan shu madaniy aloqalar, musiqaning ilohiy ta'sir kuchi va o'zbek xalqining boy musiqa merosining ahamiyati va mavqeini, uning Sharq musiqasi bilan mushtarakligini nazarda tutgan O'zbekiston Prezidenti I.Karimovning "Sharq musiqasining jaxon madaniy merosida tutgan o'rni benihoya buyuk... Bu musiqa ming-ming yillardan beri odamlar dilini poklab, ularni ruhan yuksaltirib kelmoqda."³ – degan so'zlari fikrimizni yaqqol tasdiqlaydi.

Bugungi o'zbek musiqa san'atining jahon sahnalarida erishayotgan yutuqlari tahsinga sazovordir. Xususan, o'zbek folklor musiqasining yangi-zamonaviy qiyofa, xarakter, o'ziga xos betakrorlik kasb yetib, xalq ma'naviyatiga shiddat bilan qaytib kelayotgani, butun jahon san'asevar ahli tomonidan yuksak baholanib, e'tirof etilayotgani, "YUNESCO" tomonidan "Boysun bahori" folklor ansambllari ko'rik tanlovlarini muntazam o'tkazib kelayotgani halq musiqasining o'lmas ilohiy qudratga yegaligi, u chinakam xalq dahosining yaratuvchanlik qudratining mahsuli ekanligidan dalolatdir. Shu ma'noda o'zbek xalqining ma'naviy go'zalligi asrlar qa'ridan kelayotgan kuy-ohanglarida o'zining ajoyib, betakror badiiy in'ikosini topgan. Allomalarimizdan Abu Nasr Farobiy ta'rif berganidek, musiqa – inson ruhining ozig'idir. Binobarin, milliy musiqa xalqimizning tarixiy taraqqiyoti davomida ajdodlarimiz boy ma'naviyatining teran tafakkurining, milliy ruhiyatining yoqimli sadolardagi jonli ifodasi va ayni paytda, yangi mustaqil jamiyatimizning ruh quvvati va jon ozig'idir.

Mustaqillik yillarida xalq musiqa merosini tiklash, unutilib ketgan namunalarni yuzaga chiqarish, ularni xalq madaniy hayotiga olib kirish maqsadida Respublika miqyosida ko'plab ko'rik-tanlovlar, musiqiy etnografik ilmiy yekspedisiyalar tashkil yetildi. Dastlaki yillardan Mustaqillik va Navro'z bayrami

tantanalari xalq musiqa ijodiyoti bo'yicha jamoalar, ijrochilar chiqishlariga ustuvor o'rin ajratildi. Folklor dastalari, oilaviy ansambllar, katta shula, askiya, xalq qiziqchiligi, o'zbek mumtoz va maqom san'atiga oid tanlovlar, maxsus tadbirlarni muntazam o'tkazilishi yo'lga qo'yildi. Chunonchi oilaviy ansambllar, (Qo'qon, Shaxrisabz), Alla ijrochilari (Toshkent 1992, 1994, 1998, 2000, 2004, 2008), Marg'ilon (1996, 2006), to'y-marosim qo'shiqlari ijrochilari (Toshkent 1993, 1995, 2007), folklor-etnograafik jamoalari "Chashma" tanlovi (Toshkent 1994, 1998, 2002, 2012), baxshi shoirlar (Denov 1991, Narpay 1993, Toshkent 1995, 1997, Termiz 1999, 2005, Xiva 2012-yil), maqom ijrochilari va xalq cholg'ulari ansambllari (Shaxrisabz 1996, Buxoro 2002, Samarqand 2010), Barhayot siymolar (Toshkent 1996, 1997, 1998, Xorazm 2002, 2008, Marg'ilon 2004, Xorazm 2004), M.Uzoqov va Jo'raxon Sultonov nomidagi yosh xonandalar (Marg'ilon 1997, 1999, 2003, 2009), Hoji Abdulaziz Rasulov nomidagi yosh xonandalar Samarqand 1997, 2006), Komiljon Otaniyozov nomidagi yosh xonandalar (Urganch 2001, 2007), Y.Rajabiy nomidagi IV Xalqaro va V Respublika maqom ijrochilari (1995, 1999, 2003, 2007, 2011) va ko'plab telefestivalar shular jumlasidandir.

Turfa mahalliy an'analar va xilma-xil ko'rinishlarni o'z ichiga olgan o'zbek musiqa merosi shi kunga qadar ikki asosiy yo'nalishda rivojlanib, ijod qilib kelgan bo'lib, biri "Xalq musiqasi yoki folklori", yana biri yesa "Mumtoz kasbiy" yoki "ustozona" deb yuritiladi. Ularning har qaysisi "ko'p va xo'b" badiiy yetuk aytm hamda cholg'u namunalari iborat. Ayni vaqtda qadimiy boy musiqa merosimiz yangi, ya'ni keyingi davrlarda qaror topgan bastakorlik an'analarini ham o'zida mujassam yetgan holda rivoj topmoqda. Bunda avvalo Benazir musiqiy folklorlarning serjilo va rang-barang turlari barcha musiqa janrlari uchun tamal toshi vazifasini o'taydi.

Ayni paytda musiqiy folklorlarning xalq ma'naviy hayoti va turmush tarzidagi tabiiy ko'rinishi ham davom etmoqda. B o'rinda turli viloyatlarga uyushtirilgan ilmiy-amaliy safarlarning ham ahamiyati katta bo'ldi. Jumladan, 1991-1992-yilari Jizzax viloyatiga, 1991, 2001-yillari Toshkent viloyatiga, 1991-

1997, 1999-2007 yilari Qashadaryo-Surxondaryo viloyatlariga, 1993-2003 yillari Farg'ona vodiysiga, 1995-yili Sirdaryo-Jizzax viloyatlariga, 1999-2000 yillari Buxoro viloyati va Qoraqolpog'iston Respublikasiga uyushtirilgan musiqiy folklor-ekspeditsiyalari katta ahamiyatga ega bo'ldi. Bu mehnatning natijasi o'laroq respublikamizning hududlarida qo'shiq, terma, lapar-aytishuv, yalla kabi janrlar eng ommaviy aytimlardan yekanligi ma'lum bo'ldi. Zero, bu turdagi ijrochilik qariyb barcha viloyat tumanlarida uchraydi.

Marosim yoki muayyan vaziyat bilan bog'langan aytimlardan "Yor-yor", "Kelin salom", "Ramazon" ham shu ko'rsatkichni takrorlaydi. Shu bilan birga ashula va qarsak janrlari ma'lum hududlarda, ya'ni ashula Farg'ona vodiysi, Toshkent, Buxoro, Samarqand, Xiva, Urganch shaharlarida, Jizzax hududlarida yashovchi aholi orasida ijro etilib kelishgan va hozir ham bu an'analar bardavomligi saqlab kelinmoqda.

Nisbatan kichik hududlar miqyosida yoyilgan janr (tur)lardan Mavrigi-asosan Buxoro shahri va Shaxrisabz viloyatining ayrim joylarida, qisman Samarqandda, "yovvaylo"- Farg'ona viloyatining Sux tumanida, rivoyat qo'shiqlari Jizzax viloyatining G'allaorol tumanida, do'mbira va sibizg'a kuylari esa asosan Qashqadaryo va Surxondaryo vohalarida o'z mavqyeini saqlab qolmoqda.

Shu bilan birga Respublikamiz musiqa madaniyatida tavsif yetilgan to'rtta asosiy mahalliy uslub- Farg'ona-Toshkent, Buxoro-Samarqand, Surxondaryo-Qashqadaryo va Xorazm musiqiy an'analarining o'ziga xosligi, o'xshashligi, farqli jihatlari va o'zaro yaqinlashib borish xususiyatlari bugungi kunda umummusiqiy madaniyatimizni keng diapozoni va janr rang-barangligini belgilaydi. Respublikamizdagi viloyatlar aholi migrasiyalarining o'tgan asr o'rtalaridan ancha jadallashganligi, aholi umumiy madaniyati, turmush tarzining ham o'zaro faollashuvi shuningdek, ommaviy axborot vositalarining ayniqsa, radio, televideniye kabi vositalarning madaniy qiymatlar(an'ana, urf-odat, marosim) almashinuvining tezlashuvi kabi muhim omillar sifatida ko'rsatilishi

mumkin. Ushbu qayd etilgan mahalliy musiqiy uslublarning ayrim ko'rinishlarini in'ikos yetgan Jizzax viloyati xalq musiqasi ham ye'tiborni o'ziga tortmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, xalq musiqasi ijodiyotining mahalliy uslublari xos namunalari sifatida tasnif etiluvchi "muayyan vaziyat va tadbir-marosim bilan bog'langan aytim-kuylar"ning hozirgi kunda "zamonaviylashgan" an'analar bilan aralashib, "omuxta" ko'rinishlari paydo bo'layotganligini ham ye'tibordan qochirish, bu holatni ham xolis baholash vaqti keldi. Tabiiyki, ayrim marosim, urf-odat va mehnat turlarining ijtimoiy mohiyati o'z kuchini borishi natijasida ular bilan bog'liq aytim yoki kuylarning ham dastlabki vazifasi o'zgarib, endilikda "nomarosim" xalq musiqasi guruhiga taaluqli bo'lib qolmoqda, ba'zi namunalar yesa o'z qadr-qiyamatini yo'qotish arafasida turganligidan ham ko'z yumib bo'lmaydi. Yuzaga kelgan bu vaziyatda Respublikamizda bir qatoq chora va tadbirlar(shu jumladan folklor-etnografik ansambllarining tuzilishi va faoliyatiga ye'tibor kuchayganligi, maxsus ko'rik-tanlovlarning tizimli tarzda o'tkazilib kelinayotganligi, musiqiy folklorning turli hududlar (mahalliy uslublar) aholisiga tegishlilik xususiyatlarini tabiiyligini saqlab qolish, ularni yosh avlod ma'naviyatiga, ta'lim-tarbiyasi mazmuniga yanada chuqurroq singdirish zaruriyatini vujudga keltirmoqda.

E'tirof etish kerakki, bizning davrimizga qadar etib kelgan musiqiy folklore namunalari ko'proq viloyatlarning qishloq tumanlarida o'zining tabiiy hayotini davom ettirib, o'z tabiiy xususiyatlarini saqlab kelayotgan bo'lsa-da, biroq shahar muhiti, turli ijtimoiy guruhlarning ma'naviy-madaniy talab va ehtiyojlari ta'sirida, ayrim holatlarda chet yel madaniyatiga xos ayrim unsurlar, ko'rinishlarni hayotimizga kirib kelishi oqibatida ularning tabiiyligiga putur etib, o'rni va ahamiyatiga e'tibor susaymoqda.

Alalxusus, bugungi shahar folklorining ajralmas qismini "Yor-yor", "Kelin salom", "Alla" kabi hozirda ham asl qiyofasi va ahamiyatini deyarli saqlagan oilaviy marosim qo'shiqlari, shuningdek, ohang va so'z matnlari ma'lum o'zgarishlarga yuz tutgan "Ramazon" aytimi singari namunalargina tashkil etishi jiddiy muammolardan desak xato bo'lmaydi. Qolgan ko'pgina marosim va

nomarosim aytimlar, raqslar, raqs-harakatli o'yinlar tobora "sahna folklori"ga aylanib borayotganligi ham tashvishli muammolardandir.

Mana shunday vaziyatda xalq musiqa folklorlarini asl ijrochilik an'analari, shakllari, usullari, ko'rinishlarini san'arshunosik, musiqashunoslik, va xalq tarixiy turkumi, madaniyati, an'analari, marosimlari, urf-odatlarining badiiy in'ikosi sifatida saqlab qolishi, yoshlarimizni ularni o'rganish, qadrlash, asrab avaylash va ularni davom yettiruvchi vorislari sifatida tarbiylash maqsadlarida foydalanish ta'lim-tarbiya ishlari uchun daxldor kishilar oldiga o'ta mas'uliyatli vazifalarni qo'yadi. Bu esa o'z navbatida ta'limning barcha bo'g'inlarida shu jumladan bizning tadqiqotimiz manbai bo'lgan umumiy o'rta ta'lim maktablarining musiqa madaniyati darslarida o'quvchi-yoshlarni O'zbekiston deb atalmish yagona millatning turli vohalarda yashovchi xalqlariga tegishli musiqa folklori bilan birinchi sinfdan boshlab izchil va maqsadli ravishda tanishtirib borish har bir musiqa o'qituvchisining muqaddas vazifasiga aylanmog'i lozim. Buning uchun yesa oily pedagogik ta'lim jarayonida bo'lg'usi o'qituvchilarni xalq musiqa folklori bo'yicha malakaviy tayyorgarligini kuchaytirish, musiqa o'qituvchilarini o'quvchilarda milliy xalq musiqa merosi, xususan mahalliy uslublar bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarni shakllantirish faoliyatiga tayyorlashning pedagogik va metodik tizimini ishlab chiqish lozim bo'ladi. Hozirda o'zbek xalq musiqa ijodiyoti pedagogika oliy o'quv yurtlarini "Musiqiy ta'lim" yo'nalishlari (musiqa o'qituvchilari tayyorlashga ixtisoslashtirilgan), madaniyat va san'at bilim yurtlari (boshlang'ich sinf va maktabgacha ta'lim muassasalari, musiqa va san'at maktablari uchun kadrlar tayyorlaydigan) o'quv jarayonlariga bir qator fanlar (o'zbek xalq musiqa ijodi, an'anaviy xalq musiqasi va maqom asoslari, an'anaviy musiqa ijrochiligi, o'zbek mumtoz qo'shiqchiligi, Sharq xalqlari musiqa madaniyati va hokazo) tarzda tadbiq qilingan. Shu bilan birga o'zbek xalq musiqasi durdonalaridan yosh avlodni bahramand etish asosida umumta'lim maktablari (1-7 sinf) o'quv dasturi va darsliklarida ham o'zbek xalq musiqa merosiga katta o'rin ajratilgan. Birinchi sinfdan boshlab o'quvchilarni xalq musiqa merosi bilan izchil tanishtirib borish ko'zda tutilgan. Chunonchi, 1-sinfdayoq

o'quvchilar o'zbek xalq cholg'ulari, ayrim aytim namunalari, xalq kuylari bilan tanishadilar, bolalar folkloriga mansub namunalarni kuylaydilar. 4-sinfda yil mavzusi "Xalq musiqasining ommaviy janrlari" deb nomlanib, unda o'quvchilarga ommaviy janrlar-alla, lapar, yalla, qo'shiq, mavsum-marosim qo'shiqlari haqida tushunchalar berish ko'zda tutilgan. Repertuarga shu janrga mansub ko'plab namunalar kiritilgan.

Oltinchi sinfda yesa o'quvchilar o'zbek mumtoz musiqasi haqida, shu asosda Sharq xalqlari mumtoz musiqasi bo'yicha eng zarur bilimlarni oladilar. Yettinchi sinfda esa o'quvchi musiqasining mahalliy uslublari va ularga xos namunalar haqidagi bilimlar bilan tanishadilar. Shunday so'ngina xalq musiqa ijodiyotining oliy cho'qqisi bo'lishi maqom musiqasi, Shashmaqom, Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari va Xorazm maqomi haqida umumiy bilim va tushunchalarni o'zlashtirishga kirishadilar. Ko'rinadiki, bularning barchasi o'sib kelayotgan yosh avlodni milliy qadriyatlarga sodiq, uni sevuvchi, qadrllovchi, ravnaq ettiruvchi shaxslar qilib tarbiyalash borasidagi ijtimoiy buyurtmaning asosiy mazmunini tashkil yetadi.

Mustaqillikdan keyingi davrda xalq, musiqa ijodiyoti uning turli janrlari, shakllari, ijrochilik an'analari, uslublari, xalq musiqa merosidan estetik, talim-tarbiyaviy maqsadlarda foydalanish borasida ko'plab tadqiqotlar amalga oshirildi. Ularning natijasi o'laroq xalq musiqa ijodiyotiga, xususan, folklor musiqa borasida ko'plab monografiyalar, o'quv va uslubiy qo'llanmalar yaratildi. Bular orasida F.M Karomatlining "O'zbek xalq musiqa merosi" turkumli ilmiy asarlari, R.S Adullayevning "Markaziy Osiyo xalqlari marosim musiqasi" ga bag'ishlangan monografiyasi, A.Xasanovning "Musiq va tarbiya", R.Y. Yunusov va O.A Ibroximovning "O'zbek xalq musiqa ijodiyoti" o'quv uslubiy qo'llanmasi, T.Nozimovning "O'zbek folklor san'ati", I.Qudratovning "Talabalarni xalq qo'shiqlari vositasida estetik tarbiyalash" nomli monografiyalari diqqatga molikdir.

Mustaqil O'zbekistonimizda milliy musiqamiz ravnaqiga uning targ'ibotiga davlat tomonidan alohida va doimiy ravishda e'tibor berilayotganligini 1997-

yildan har ikki yilda Samarqand shahrida o'tkazilib kelinayotgan "Sharq taronalari" xalqaro musiqa festivali misolida ham ko'rish mumkin. Mazkur festival nafaqat o'zbek xalq musiqa san'ati rivojida balki aytish joiz bo'lsa sharq xalqlari va keyingi yillarda doirasi kengayib borish bilan ko'plab G'arb xalqlari musiqa madaniyatimizda ham ijodiy hamkorlikning yangi sahifalarini ochib bormoqda desak mubolag'a bo'lmaydi.

Musiqa merosimizning mahalliy uslublariga tarkibida katta mavqyega yega bo'lgan yana bir janri dostonchilik ijodiyoti bilan bog'liqdir. Shu bois ham mamlakatimizda baxshi dostonchilik san'ati, ijrochilik an'alarini rivojlantirish, keng ommalashtirishga milliy qadriyatlarimizni e'zozlash va xalq og'zaki ijodi va ijrochilik faoliyati bilan xalqimizni, ayniqsa yoshlarni ko'p ming yillik madaniyatimiz sarchashmalaridan bahramand qilishdagi salmoqli hissalarini hamda milliy g'oya va mafkurani shakllantirishni yanada rag'batlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maxsus farmoni bilan "O'zbekiston respublikasi xalq baxshisi" faxriy unvoni ta'sis yetildi.

O'zbekistonda "ustoz-shogird" kabi qadimiy an'analarga asoslangan bir necha dostonchilik maktablari, mashhur ijrochilik markazlari mavjud. Ular asosan Samarqand, Surxondaryo-Qashqadaryo, Xorazm vohalarining bir qator hududlarida joylashgan. Hozirgi paytda dostonchi-baxshilarning turli darajada o'tkazilayotgan ko'rik-tanlovlari, teledasturlardagi baxshilar chiqishlari, maxsus ko'rsatuvlar, ommaviy bayram tadbirlaridagi chiqishlari bu ko'hna ijodiyotini rag'batlantirishga, ayrim unutilayotgan namunalarni qayta tiklashga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Shu bilan birga qadimdan dostonchilik an'analari mavjud hududlarining musiqiy bilim yurtlarida (san'at kollejlari nazarda tutilmoqda) ushbu soha ijrochiligini amaliy o'zlashtirgan dostonchi-baxshilar (ya'ni ixtisoslashgan professional ijrochilar)ni etishtirish maqsadga muvofiq keladi. Bu borada Xorazmda amalgam oshirilayotgan ishlar ibratlidir. Bugungi kunda Xorazm viloyatida Hojixon Boltayev, A.Otajonov nomli musiqa va san'at maktablarida xalfalar sinflari mavjud. Bu maktablarda ta'lim olayotgan o'quvchilarga Xorazm xalfachilik san'atidan tashqari, dostonlardan parchalar, xalq kuylari va

laparlarining cholg'u yo'llari va aytimlari o'rgatish yo'lga qo'yilgan. Ijrodagi milliylik, yuqori badiiylik, o'ziga xos uslubni ifoda etish natijasida bu maktab o'quvchilari Respublika va hatto xalqaro bolalar folklor festivallarida muvaffaqiyatli qatnashib sovrinli o'rinlarni egallab kelishmoqda.

Bugungi kunda umumta'lim maktablarida o'quvchi yoshlarni O'zbekiston sarhadida qaror topgan to'rtta asosiy mahalliy musiqiy uslub, uning mohiyati, o'ziga xosligi, o'xshash va farqli jihatlari, aytim an'analari, ayrim o'zigagina xos janrlari, uslublari bilan tanishtirib borish, ularda milliy o'zlikni anglashlarida, shu aziz yurtning chinakam farzandlari bo'lib, ma'naviy yetuk axloqiy barkamol insonlar bo'lib etishlarida xususan tong ma'noda madaniyatli shaxs sifatida shakllanishlarida muhim rol o'ynaydi.

O'quvchilarda xalq musiqa ijodiyoti, jumladan, uning mahalliy uslublari o'rganishga nisbatan moyillikning paydo bo'lishi har bir uslubning o'ziga xos ijrochilik uslublari betakror jozibasini his etish asarlarda ifodalangan mavzu, obraz his tuyg'ularning o'z tuyg'ulari bilan mutanosibli ijo yetilayotgan, tinglangan, tanishgan folklor qo'shiqlari mazmunida ifodalangan insonning ichki kechinmalari, hayajonlari orzu-umidlari, intilishlarini xis qilish vatanparvarlik, xalqparvarlik insonlarga nisbatan mehribon, sadoqatli bo'lish, mexnasevarlik, to'g'rilik, halollik kabi xususiyatlarining qaror topishiga olib kelishiga muqarrar.

Xalq musiqa namunalari o'ta kuchli ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, u nafaqat o'quvchilarni estetik tarbiyalash, balki, ularga milliy qadriyatlarni singdirish, milliy an'ana, urf-odat, marosimlaridan xabardor bo'lish va barkaml inson shaxsini shakllantirishda ijobiy ta'sir ko'rsatadigan kuchdir. Shunday ekan bugungi kunda musiqa darslarida mahalliy uslublarga xos musiqa folklori haqida o'quvchilarga bilim berishda nimalarga ye'tibor qaratish lozim degan savol tug'iladi. Bizning mazkur tadqiqot ishlarini olib borish davomidagi izlanishlarimiz bu o'rinda quyidagilarni alohida ta'kidlash lozimligini ko'rsatdi:

1. Xalq musiqa ijodiyoti, xususan uning mahalliy uslublar bilan bog'liq namunalarni o'rganish, tanishish, kerakli ma'lumotlarni egallashga qaratilgan

o'quv mashg'ulotlari jarayonida nazariy va amaliy bilim hamda tajribalardan, turli mavsum, marosim, an'analar bilan bog'liq qo'shiq-aytimlarning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanish, ularni o'quvchilar tomonidan ongli idrok qilinishigaye'tibor qaratish;

2. Musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan pedagogik muhitni vujudga keltirish, har bir namunani tinglash, o'rganish, kuylash, u haqda suhbat, tahlil qilishda estetik tarbiya qonuniyatlariga amal qilish va musiqa o'qituvchilarida birinchi navbatda xalq musiqa ijodiyoti, uning mahalliy uslublariga tegishli namunalari, turli janrlardagi, hatto dostonchilik qo'shiqlarini ijro eta olish ko'nikmalarini takomillashtirish.

3. Musiqa madaniyati mashg'ulotlarida xalq qo'shiqlari (alla, yalla, lapar, qo'shiq, katta ashula, dostonchilik qo'shiqlari, mehnat, mavsum-marosim)ni ijro qilish uslublari haqida o'quvchilarga yetarli nazariy ma'lumotlar berish, ularni amaliy ijro bilan bog'lab tushuntirish, ko'rsatish, shu orqali ularning musiqiy bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, estetik did, idrok kabi sifatlarni shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Ushbu ishlarni amalgam oshirishda ma'ruza, seminar, amaliy trening, mehnat vositalaridan foydalanish, she'riy-bayon, kuylab ko'rsatish, mashhur ijrochi-xonandalar, folklor jamoalari ijrolarini eshittirishga e'tibor berish. Bu ta'lim samaradorligini ta'minlashda muhim omillar ekanligini unutmashlik;

Tabiiyki, bunday ish tutish natijasida o'quvchilarda o'zbek milliy musiqa merosi, uning turli janr yo'nalishlari, uslublariga tegishli zarur bilim, ko'nikmalarni egallashlarida keng imkoniyat beradi.

1.3. Mahalliy uslublar bo'yicha o'quvchilar o'rganish lozim bo'lgan o'quv materiallari mazmuni.

Mahalliy uslublar mavzui umumta'lim maktablarining 7-sinf dasturiga kiritilgan bo'lib, ular yil va chorak mavzulariga quyidagi kiritilgan. Yil mavzusi: "Xalq musiqasining mahalliy uslublari. Maqomlar haqida umumiy tushuncha".I-chorak. "Qashqadaryo-Surxondaryo, Samarqand-Buxoro" vohalarining musiqiy uslublari bilan tanishuv".2-chorak mavzusi uslublari bilan tanishuv" deb

nomlanadi. 3-4 chorak yesa maqomlarga oid mavzularni yoritishga mo'ljallangan bo'lib, unda o'quvchilar "Shashmaqom" va Xorazm maqomlari, Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari haqidagi ma'lumotlar bilan tanishadilar.

Fan dasturida sinf o'quv materiallarini o'zlashtirilishi bo'yicha o'quvchilar egallash lozim bo'lgan bilim va malakalar mezonini quyidagicha belgilangan: O'quvchilar musiqa san'atida mahalliy uslublarni mahalliy xalqning shevalariga (so'zlashuv nutqidagi), mahalliy kiyimlari, cholg'u sozlari, raqslaridagi usul, harakatlar, urf-odatlar bilan bog'liq madaniyatiga qiyoslab o'rganishlari, mazkur viloyatlar hududlariga xos mahalliy musiqiy an'analarning ayrim namunalarini, ijrocilik uslublari, ijro holati yeng muhim o'ziga xos jihatlarini bilib olishlari, o'zlari yashab turgan joylarida mavjud bolgan mashshoqlar, xonandalar, baxshi-shoirilar yallachilar, xalfalar, turli marosimlar va ularda aytiladigan aytimlarni o'ziga xos ijro xususiyatlarini o'rganishlari, musiqa o'qituvchilari yesa bu borada o'quvchilar bilan bu borada maxsus izlanish, uchrashuvlar, davra suhbatlari, o'tqazib, taniqli folklor jamolari faoliyat ko'rsatgan muassalarga musiqiy sayohatlar uyushtitib turishlari lozim.

Shuningdek o'quv yili davomida o'quvchilar uztozona musiqa, uning xalq (folklor) musiqasidan farqli jihatlari (shakl, mazmun, ijro, uslub) haqida umumiy tushunchaga yega bo'lishlari, uztozona- kasbiy musiqaning mohiyati, uning mumtoz (mumtoz, mustandi) ahamiyatga ega bo'lgan badiiy etuk, barkamol ijod mahsuli ekanligini, "Shahmaqom" ashulaga doir asosiy kuylarni tinglab, doira usullarini va kuy ohanglarini ajrata bilishlari kerak.

O'quvchilar "Farg'ona-Toshkent" maqom yo'llari haqida beriladigan bilimlar sirasida ushbu vohalarda qaror topgan maqom yo'llarining o'ziga xosligi, turkum va tuzilish jihatidan "Shashmaqom"ga o'xshamasligi (ya'ni, yaxlit turkum yemasligi), alohida-alohida bo'lgan cholg'u, kuy va ashula yo'llaridan iboratligini bilib oladilar. Farg'ona-Toshkent maqom yo'llariga maqom yo'llari nomlanishi, "Yovvoyi maqom" iborasi va uning mazmun mohiyati, maqomlarning mashhur surnay yo'llari va ijrochi xofizlari, cholg'ulari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lishadi.

O'quvchilar Xorazm maqomlarining, umuman olganda "Shashmaqom" shakl tuzilishiga mos kelishi, ulardagi har bir maqomda ham ikki bo'lim-cholg'u va ashula yo'llarining mavjudligi hamda ularning o'xshashli, farqli xususiyatlari haqida umumiy tushunchaga ega bo'lishlari, mashhur xalq kuy-qo'shiqlari, kasbiy musiqa janrlariga doir ashula, katta ashula, doston ashulalarining ijro uslublari (mashshoqlik, ovoz ishlatish, nola, qochirimlar) orqali farqlay bilishlari lozim. Ko'riladini bunday keng qamrovdagi bilimlarni egallash ancha murakkab bo'lib, unda har bir dars uchun o'quv materiallari mazmunini belgilashda o'qituvchi yeng muhim jihatlarini mohirlik bilan ajrata bilish va ularni o'quvchilarga etkazishning samarali usullarini tona bilishi lozim bo'ladi.

Endi, ta'kidlab o'tilgan mahalliy uslublarga doir o'quv materiallari mazmuni bilan qisqa va umumiy holda tanishib o'tamiz.

Surxondaryo-Qashqadaryo mahalliy uslubiga doir o'quv materiallari mazmunida quyidagi ma'lumot va tushunchalar qayd yetilgan:

- Qashqadaryo-Surxondaryo musiqa uslubi deganda Qashqadaryo-Surxondaryo viloyatlari hududida asrlar davomida shakllangan barcha musiqiy-badiiy an'analar tushuniladi. Bular-mehnat aytimlari, mavsum-marosim qo'shiqlari, cho'ponlarishodi, baxshilar san'ati kabilardir. Ular turli vaziyatlarda, xalqning turmush tarzi bilan bog'liq turfa ko'rinishlarda, xususan, mehnat jarayonlarida, oilaviy sharoitda o'tkaziladigan urf-odat va marosimlarda, ommaviy sayl va tantanalarda yuzaga kelgan va ijro etilgan. Bu hududda yashovchi xalq ijtimoiy turmushida qadimdan chorvachilik va dehqonchilik yetakchi o'rin tutganligi bois, bu yerda ushbu mehnat jarayoni bilan bog'liq aytimlar, kuylar, ko'plab ijro etilgan. Budan tashqari mavsum-marosim, ommaviy, bayram va xalq sayllari (Navro'z bayrami, Lola sayli) qo'shiqlari hamda qarsak o'yni aytimlar va yana ko'plab ommaviy kuy-qo'shiqlar bebaho meros sanaladi. Surxondaryo-Qashqadaryo an'anaviy cholg'ulari qatorida do'mbra, qo'biz, cho'pon nay, sibiziq, chanqovuz, doira asosiy o'rin tutadi. Aytib o'tilganidek Surxondaryo-Qashqadaryo mahalliy uslubda mehat aytimlari o'ziga xos o'rin tutadi. Ya'ni, chorvachilikka doir aytimlar asosan qo'y, yechki, qoramol, biyalarni sog'im paytida aytilgan.

“Xo’sh-xo’sh” (sigir sog’inida), “Turey-turey”, “Churey-churey” qo’y, echkilarni sog’imida kuylashgan. Cho’ponlar ijodi ham shu mehnat jarayoniga aloqador bo’lib ular asosan sibiziq, do’mbira, cho’pon nay, sozlarida ijro etilgan. “Kuylarni sudrash”, “Qo’ylarni ko’chirish”, “Qo’ylarni yig’ish” shular jumlasidandir. Dehqonchilik bilan bog’liq qo’shiqlar “Qo’sh haydash”, “Xo’p hayda”, “Yozi” kabi nomlar bilan ataladi. Dehqonchilik bilan bog’liq barcha ishlar boshlanishida “shoh moylar” marosimi o’tkazilgan. Qishloq ahli yig’ilib qo’shga qo’shiladigan ho’kizlarning shohlarini Navro’z bayramiga atab pishirilgan bo’g’irsoq yog’i bilan moylagan, keksaroq bir kishi Bobodehqon bo’lib, dalaga birinchi qo’sh solgan va bu marosimda “Shox moylar” qo’shig’ini kuylashgan. Bir kishi: qo’shga ildam yurmasang, Ko’pchilik: qo’shga ildam yurmasang. Bir kishi: Uchashga turtib qo’yaman, Ko’pchilik: Uchashga turtib qo’yaman. Bir kishi: Yaxshi yursang shoxinga, Ko’pchilik: Yaxshi yursang shoxinga. Bir kishi: Moylar surtib qo’yaman, Ko’pchilik: Moylar surtib qo’yaman. Surxondaryo-Qashqadaryo musiqa uslubining yetakchi yo’nalishlaridan biri dostonchilik an’analaridir. Doston adabiy musiqiy asar, uning tarkibida nasriy va nazmiy qismlar bo’lib, nazm qismi musiqa jo’rligida (qo’shiq qilib) kuylanib ijro etilgan. Doston ijrochilarini shoir yoki baxshi deb atashgan. Surxondaryo-Qashqadaryo uslubida dostonlar “bo’g’iq” ovozda kuylashadi. Vohada dostonchilikning iki yirik maktabi dovrug’ qozongan. Bular Shahrisabz va Sherobod dostonchilik maktablaridir. Abdulla Nurali, Islom Nazar o’g’li Shahrisabz dostonchilik maktabini, Shernazar Beknazar o’g’li, Mardonqul Avliyoqul o’g’li, Normuroq baxshilar Sherobod maktabini yirik vakillaridir.

Dostonchilik an’anasiga ko’ra doston kuylashdan oldin “terma”lar aytilgan. Terma- doston ijrosidan oldin baxshi tomonidan kuylanadigan, har xil dostonlarga ta’rif berib (qisqa satrlarda) “qay dostondan aytayin” deb murojaat qiladi. Tinglovchilar tanloviga ko’ra bisotidan bir dostonni kuylashni belgilaydi. Bu uslubga mansub aytimlar sirasida mavsum-marosim. Turli urf-odat va bahor fasli qo’shiqlari ham keng tarqalgan.

Buxoro-Samarqand musiqa uslubi haqida tushuncha. Buxoro-Samarqand shahar va viloyat hududlarida an'anaviy shakllangan musiqiy an'analar- xalq qo'shiqlari, ashulalari, cholg'u kuylari, qaqrsak o'yin aytimlari va kasbiy musiqaga oid dostonchilik, sozandachilik, maqom san'ati keng o'rin tutadi.

Mazkur uslubga xos yeng muhim xususiyat bu- ikki tillilik, ya'ni o'zbek va tojik tilida ijro etish an'anasining namoyon bo'lishidir. Ikki tillilik an'anasi xalq musiqasida turlicha shakllarda aks yetadi. Ayrim xalq qo'shiqlarini bir vaqtning o'zida ham o'zbek, ham tojik tillarida kuylanadigan varianti. Bunda qo'shiq bandlari o'zbek tilida, naqarot yesa tojik tilida, ba'zan aksincha, ayrim xalq qo'shiqlari har ikki tilda kuylanishi imkoni mavjuddir. Xalq bayramlari, to'y-tomoshalari bilan bog'liq " "Guli surx", "Qayroq o'yin", "Zang o'yin" keng tarqalgan. Buxoro-Samarqand musiqa uslubida sozandachilik san'ati ham ancha keng rivollangan bo'lib, u asosan ayollar ijodi bilan bog'liqdir. Sozanda- bu yakkaxon aytimchi bo'lib, u qo'lida qayroq yoki zang (qo'ng'iroqcha) ushlab raqsga tushadi, qo'shiq bandlarini kuylaydi. Ikki -uch ayoldan iborat doirachilar dastasi esa naqarot bilan jo'r bo'lib turishadi. Sozanda dastasida jami uch-to'rt ayol qatnashadi. Ular o'z san'atini faqat xotin-qizlar davrasida o'tkaziladigan yig'in, to'y, bayramlarda namoyish yetadi. Ularning repertuari o'zbek va tojik tilida, repertuari esa o'yin-aytimlaridan iborat bo'ladi.

Buxoro-Samarqandning uslubidagi boshqa vohalarda uchratadigan janrlaridan biri bu "Mavrigi" janridir.

"Mavrigi"- ko'p qismli o'yin-aytim turkum bo'lib, uning ijrosida uch va undan ortiq kasbiy xonandalar va bir ikki o'yinchi (raqqoslar) ishtirok etadi. Mavrigi asosan erkaklar tomonidan aytimlar va raqs-o'yiniga tushiladi. Jo'rsiz sifatida faqat doiradan foydalaniladi.

Mavrigi aytimlarida ikki tillilik an'anasi namoyon bo'lib turadi. Mavrigixonlik asosan Buxoro va uning ayrim tumanlarida tarqalgan. Ijroda yakkaxon- bandni aytadi, naqarotchilar ishtirok etadi. Ashula ikki va undan ortiq qismlardan iborat bo'lib, dastlabki qism vazminroq ruhda bo'lgan " Kirish", keyingi qismlarda ritm tezlashib boradi. Shu sababli unda usullari asosiy tutadi.

Buxoro-Samarqand uslubidagi o'yin-aytimlarning yana bir turi qarsak janri bo'lib, u turli tomoni va davralarda ko'pchilik tomonidan ijro etiladi. Yakkaxon aytimi va raqsiga davradagilar aylana shaklda o'chirib olib qarsak bilan jo'r bo'lib turishadi va naqarotlarni kuylashadi. Qarsak o'yinlarining bir necha turi mavjud: Qars, yakka qars, qo'sh qars, uch qars, besh qars kabi.

Buxoro-Samarqand dostonchilik an'analari. Dostonchilik an'analari asosan Bulung'ur, Qo'rg'on, Narpay, Nurota tuman hududlarida qaror topgan. Ulardan Bulung'ur va Qo'rg'on dostonchilik maktabi ancha mashhur. Bulung'ur maktabi vakillaridan Amin baxshi, Chinni shoir, Tovbuzar shoir, Qurbonbek shoir, Yo'ldosh bulbul, Yo'ldosh shoir, Qo'ldosh Suyar, ayniqsa Fozil Yo'ldosh o'g'li (1872-1955) juda mashhur.

Qo'rg'on dostonchilik maktabida ham Yodgor baxshi, Lafas shoir, Mulla tosh, Mulla Xolmurod, Yergash Jumanbulbul (1868-1937), Po'lkan shoir (1874-1941) yirik vakillari hisoblanadi.

Farg'ona-Toshkent musiqa uslubi. Farg'ona-Toshkent shahar va viloyatlari hududlarida yashovchi xalq musiqa hayotida vujudga kelgan turli an'ana, urf-odat, marosim, bayramlar bilan bog'liq kuy-qo'shiqlar, aytimlar va maqom yo'llaridir. Xalq musiqasiga oid kuy, terma, lapar, yala, qo'shiq, mumtoz asarlar janrlariga mansub ashula, dostonchilik, maqomchilik kabi san'at yo'nalishidagi asarlar bu uslubda keng taraqqiy topgan. Bundan tashqari bu mahalliy uslubda bolalar folklori, xotin-qizlar qo'shiqchilik ijodi yallachilik, ashulachilik ham keng ommalashgan. Bolalar qo'shiqlari "Boychechak", Yomg'ir yog'aloq" "Laylak keldi" "" "Oftob chiqdi" kabi she'rlar jumlasidandir.

Farg'ona-Toshkent musiqa uslubi "Katta ashula" deb nom olgan ashula janri ham bo'lib, bu boshqa uslublar musiqa amaliyotida uchramaydi. Dostonchilik an'analari maqom "Alpomish" "Rustamxon" "Avazxon" "Shirin bilan Shakar" singari dostonlar ijro yetib kelinadi.

Farg'ona-Toshkent ansamblida deyarli barcha xalq cholg'ulari-dutor, tanbur, rubob, nay, sato, g'ijjak, qo'shnay, surnay, karnay, doira, nog'ora, ko'rish mumkin. Bu cholg'ularning ayrimlari uchun maxsus ijro yetiladigan kuylar bor.

Karnay, surnay, nog`ora, to`y bazmlari bilan bog`liq marosimlarda (Shodiyona, Duchava), dutor cholg`usi uchun “Qo`shtor”, “Chertmak”, “Dutor bayoti” kabi kuylar, tanbur, sato, nay, qo`shnay, g`ijjak, chang singari sozlar asosan kasbiy musiqalar ijrosida qo`llaniladi. Raqs kuylari ancha mashhur-”Tanovar”, “Dilxiroj”, “Andijon polkasi” , “Katta o`yin” kabilar ayniqsa juda mashhur.

Farg`ona vodiysida xotin-qizlar ijodi, xususan lapar, yalla, yor-yor aytishuvlari, kelin salomlar ommaviy tus olgan.Yallachilik san`ati yesa alohida o`ri tutadi.Yalla-bu band-naqarot shaklidagi aytim bo`lib, u raqsga tushib kuylanadi.Yakkaxon-yallachi doira jo`rligida raqsga tushib bandlari kuylesa, naqarotlarni davrada hozir bo`lgan ko`pchilik aytishadi. Bundan tashqari Buxoro-Samarqand sozandalari va Xorazm xalfalari san`atiga yaqin bo`lgan kasbiy yallachilar ham bo`lib, ular yakka holda yoki ansambl tarzida namoyon b o`ladi.

Toshkent-Farg`ona uslubida xalq ashulalari o`ziga xos mavqyega yega. Ular barmoq va aruz vaznidagi she`rlar asosida aytiladi, diapozonini kengligi bilan farqlashadi. Ular xalq og`zaki musiqa ijodiga tegishli va kasbiy musiqaga oid bastakorlar tomonidan yaratilgan ashulalarga “Tanovar”, “Ey nozanin”, “Farzona”, “Ul parivash”, “Chaman yalla” kabi ko`plab namunalarni misol keltirish mumkin. Ashulalar mohir ijrochilari Mamatbobo Sattorov, Yerkaboy qori, Ortiqxo`ja Imomxo`jayev, Rasulqori Mamadaliyev, Jo`raxon Sultonov, Ma`murjon Uzoqov, Zaynab Polvonov kabilar el sevgan mashhur xofizlardir.

Xorazm musiqa uslubi haqida tushuncha.Xorazm musiqa uslubi o`ziga xos shevasi, kuyining liboslari, raqs xarakatlari turfa ko`rinishlari o`ziga xos jozibalar va xilma-xil rangin uslubidur. Bu uslubga ham qushiq, lapar, maqom, dostonchilik turli marosim tomoshalar bilan bog`liq o`yin-raqs turlari keng tarqalgan.

Xorazm xalq musiqasida ma`lum darajada turkman ozarbayjon musiqasiga yaqinlik xususiyatkari sezilib turadi. Xorazm musiqa uslubida a`naviy cholg`ularida bulomon keng va boshqa uslubga xos yemas, shuningdek, Kavkazning mashhur tor cholg`usi ham keng ommalashgan. Raqs va o`yin harakati

bilan bog`liq cholg`u kuylari salmoqli o`rin tutadi: Ular ijro yetilish mazmuni holatiga ko`ra bir necha turga bo`linadi:

1. Ommaviy raqslar- Lazgi, Gangin Qorabog`, “Ufori” kabilar;
2. Darbozlarning o`yin kuylari. “Yelpizalandi”, “Ufori yelpizalandi” kabilar;
3. Qiziqchi va masxarabozlarning o`yin kuylari: “Chog`ollox”, “Az-az”, “Az-azning tezi”, “Xorazmcha”, Yuz bir”, “Ot yeroni”, “Surnay yo`li” kabi namunalar.

Ommaviy bayram sayllarida ijro etiluvchi “Xatarli o`yin” turkumidagi raqslarda parranda va hayvonlar hatti-harakatlari ifodalangan. Masalan, “Ot o`yin”, “Tustovuq o`yini”, “Kaptar” kabilar shular jumlasidandir. Xorazmda lapar janri keng tarqalgan. Bu yerda laparlar nafaqat ikki kishi tomonidan, balki yakkaxon (asosan ayollar) tomonidan raqsga tushib aytilgan.

Yettinchi sinf darsligidan o`rin olgan Xorazm musiqa uslubiga doir o`quv materiallari tarkibida Xorazm dostonchilik an`analariga ham alohida o`rin berilgan. Xorazm dostonchilik an`analari ham o`ziga xoslik xususiyatlariga farqli ijrochilik yo`llariga yegalligi bilan ajralib turadi. Bu asosan doston qo`shiqlari “bo`g`liq ovozdagi”(ichki) yemas, balki “ochiq ovoz” uslubida kuylanishi va jo`rnavoz sozi sifatida dutor, tor, akkordeon foydalanilishida va doston aytimida ijrochilar ansambli qatnashishida ko`riladi. Ansambl ijrochiligida ustoz-baxshi dutor, tor yoki rubobda, qolganlar yesa g`ijjak, bo`lomon, doira sozlari jo`r bo`lib turishadi. Xorazm dostonchiligida asosan “Oshiq g`arib va Shoxsanam”, “Go`ro`g`li”, “Kuntug`mish”, “Bozurgon”, “Oshiq Oydin” kabi dostonlar kuylanadi. Xorazm dostonchiligida uning bir tarmog`i bo`lib shaklangan xalfalar san`ati ham ahamiyatlidir. Xalfachilik asosan ayollar o`rtasida urf bo`lib kelayotgan san`at bo`lib, uning ko`proq dostonlardan parchalar, termalar, shunigndek turli vaziyatlarda kuylanadigan qo`shiqlar kuylanadi. Bu san`at ham xuddi Buxoro-Samarqand sozandalari singari asosan xotin qizlar ishtiroki bilan bog`liq yig`in marosim, bayramlarda ijro yetilgan. Xalfachilik yakaxon va tarkibida ansambl bo`lgan an`ana ham shakllangan.

Xorazmda ashulachilik san`ati keng ravnaq topgan. Ashulachilar xalq tilida ‘go`yanda’ deb nomlangan. Ashulalar asosan mumtoz she`riyat namunalariga

bastalangan. Bu uslubda “Suvora” nomi bilan mashhur turkumlar mavjud bo’lib (Suvora- fors-tojikcha otliq ma’nosini bildiradi); suvora ijrochilarining didalashma deb nomlanuvchi o’ziga xos musobaqalari o’tkazilib turadi. Suvoralarning mashhur ijrochilari qatorida Hojixon Boltayev, Madrahim Yoqubov (Sheroziy), Komiljon Otaniyozov nomlari hurmat bilan tilga olinadi. Suvora ashula yo’larining ikki turkumi mashhur:

1. O’n ikki suvoradan iborat Savti Suvoralari turkumi. (Savti Suvora I, Savti suvora II, Savti suvora III va hokazo.

2. Yirik shaklli suvoralar-har biri maxsus nom bilan ataluvchi suvoralar. Suvora, Chapandozi suvora, yakparda suvora, Xushparda suvora, Katang suvora kabi. Xorazmda suvoralardan tashqari “Mustahzod” ashula yo’llar ham mavjud.

**IIBOB:O'ZBEKXALQMUSIQASININGMAHALLIYUSLUBLARIMAVZU
SIDADARSLARNITASHKILETISHNINGPEDAGOGIKSHART-
SHAROITLARI.**

2.1. Musiqa darslarida o'rganiladigan mahalliy uslublarga taalluqli o'quv materiallari tahlili.

Mahalliy musiqiy uslublarga xos asarlarga niyatimlarni musiqadarslarida o'quvchilarning taniqli xalq uslublarini o'rganish jarayonida, mazkur asarlarga o'quvchilarda ma'lum badiiy-yemotional taasurotlarni hosil qilish, ularni o'rganish, qadrlash, ijrochilarning analarini bilishga intilish, ular haqida eng zarur bilim, tushunchalarga ega bo'lishlarida o'qituvchi tomonidan "asar" haqida beriladigan tavsiylar muhim o'rintutadi. But tavsiylar zamonaviy asosning qayta ko'rib olinishi insoni ijtimoiy hayotining qaysi faoliyat bilan bog'liqligi, g'oyaviy-badiiy mazmuni, kimlarning taniqli ijrochilarning haqida gima'lumotlarning zifodasini topish ilozim.

Masalan, xalqning zakim musiqai ijodiyotining eng qadimiylaridan bir bo'lgan mehnat tayimlari mehnat faoliyatining turli ko'rinishlari, masalan, yer haydash, ekinekish, qo'l tegirmon (yorg'uchoqda) donyanchish, narxda ip yigirish kabijarayonlarning ijodiyotining gima'lum. Muayyan mehnatning birmasxarofda, uyushqoqlik bilan bajarishga ko'mak berish qatorida yaning badiiy-yestetik zavq bergan, rohat bag'ishlangan, ko'tarinki kiyim tayimlari ijodiyotining mehnat qo'shiqlarining zamonaviy muhim va sharoitlarga ko'ra o'zgarishlarga uchrayotganligini, ba'zandastlabki ijtimoiy ahamiyatini yo'qotayotganligini ham ta'kidlash joiz. Masalan, o'tmishdan qo'shaydab, bug'doy yanchishda aytiluvchi "Maydayo-mayda" xirmon qo'shig'i hozirgi amaliyotda deyarli qo'lanilmaydi. Bu aytm "Boysun"

(Surxondaryo) va “Chavki” (Samarqand) folklorietnografik ansambllaridan qaytatiklangan bo’lsa-da, ammoo’zigaxos zamonaviy-sahnaviy ko’rinishlarda ikkilamchi folklor tusini olgan.

Bug’doyo’rim vaqtida ikkilashitomonidan ijro etiladigan “Yozi”, bug’doyunqilinish jarayonida aytiluvchi “Yorg’uchoq”, sigirsog’imida aytiluvchi “Xo’sh-xo’sh”, yechkisog’imidagi “Churey-churey”, qo’ysog’imidagi “Turey-turey” hamda donekinlar xosiyatlarini ta’riflovchi “Bobodehqon” epikaytimlari hozircha asosan ilmiyo’rganish manba bo’lib xizmat qiladi.

Mavsumiy marosim qo’shiqlari o’zbek xalqining uz oqtarixi yo’tmishidavomida yuzagakelgan turlituman marosim va urf-odatlar tarkibidashaklangan bo’lib, ulardan yeng ommaviylashganlaribahor fasli va Navro’z bayramigabog’labijodetilgan.

Insonning hayotiy yo’li bilan bog’liq muhim sana va marosimlar bilan nishonlanishi an’anaga aylangan. Ana shular sirasiga ommaviy marosimlar bilan bog’liq beshik to’yi, muchal to’yi, xatna (sunnat) to’yi, nikoh to’yi, motam kabilarni kiritish mumkin.

Ye’tiborli tomoni shundaki, to’y aytimlari va sinashda xalqimizning ma’naviy go’zallik haqidagi teran tushunchali badiiy in’ikosini topadi. Bunga “Yor-yor”, “Kelin salom”lar yorqin misoldir.

Xalq musiqa ijodiyotining “nomarosim” aytimlari guruhiga mansub terma, qo’shiq, lapar, alla, ashula kabi janrlari bo’yicha turli ko’rik-tanlovlarni o’tkazib turilishi ham ularni ma’naviy hayotimizga tadbiiq etishimizda muhim ahamiyat kasb yetmoqda. Ushbu yo’nalishga oid ayollar tomonidan ijro yetiluvchi Farg’ona vodiysi “Yallachilari”, Xorazm “Xalfalari”, Buxoro-Samarqand “Sozanda” dastalarining faoliyati zamonaviy ko’rinishlarda davonm yetgani holda, ana shun an’ana davomchilarini musiqa o’quv yurtlarida tayyorlana boshlanganligi ye’tiborga loyiqdir. Ba’zi aytim namunalari folklor ansambllarining asosini tashkil yetadi. Masalan, “Omon yor” folklor-yetnografik ansambli lapar, yalla va termalarni, “Doston” ansambli (Xorazm) dostonlardan parchalar bilan bir qatorda lapar, terma, xalfa qo’shiqlarini, “Mohi Setora” folklor ansambli (Buxoro) yesa

qo'shiq, lapar, yalla hamda sozanda dastalariga xos qo'shiq-raqslarni o'z repertuarida o'zlashtirgan.

Shu o'rinda biz mahalliy uslublarga xos musiqa namunalarini o'rganish, tinglash, tahlil qilish jarayonida nimalarga e'tibor qilish, qanday ma'lumotlarga tayanib ish tutish dars samaradorligini ta'minlashi va o'z navbatida o'quvchilarda xalq musiqasiga nisbatan qiziqishi va o'rganishga bo'lgan intilishlarini rivojlanishida muhim ahamiyat kasb yetishi xususida to'xtalib o'tishni joiz deb bildik.

Mahalliy-musiqiy uslublardan Buxoro-Samarqand uslubi bu hududda nisbatan kasbiy musiqani yetakchi taraqqiy etganligi bilan alohida o'ziga xoslik kasb yetadi. Bu uslubning yana bir muhim xususiyati mazkur viloyatlar ko'p millatligi bilan ham ajralib turadi, ulardan o'zbek, tojik, yahudiylar ko'pchilikni tashkil yetgan. Shuning uchun ham Buxoro-Samarqand folklorida iki tillilik keng tarqalgan. Bu uslubga xos namunalarni o'rganishda zang, terma, hay nozanin, ufor, ashulalar qatorida mayda g'azallar deb nomlanuvchi turkum ashulalar ham ye'tibor qaratish lozim. Mayda g'azal-maqom va xalq qo'shiqlaridan olingan kichik ashula hamda ijro etish bo'lib, ular mavrigi va maqom ohanglari asosida yaratilgan kichik-kichik xalq qo'shiqlaridan tashkil topadi. Ular ayrim hollarda "termalar" ham deb atalgan. Ularni ayollar o'rtasida keng tarqalgan Buxorcha, zang turkumlarida ham ko'rish mumkin.

Misol:

Naqarot

Dilbari yagonayiman, ofati zamonayiman,
Yo bu bar bahonesh in shab, yo biyo bahonayiman.
Havo havo ba nozi dilbari yagonyayiman
Xasta bo'ldi ovozim dilbari yagonyayiman

Naqarot

Dilbari baho bast in shab dilbari yagonyayiman
Masti sharob ast in shab dilbari yagonyayiman

Naqarot

Qoshing qarolab ichgan piyolada choy ichgan,
Piyolani choyini qaysi da'vogar ichgan.

Naqarot

Qoshing qarolab qo'ydim dilbari yagonyayiman
Zulfing taroqlab qo'ydim dilbari yagonyayiman

Naqarot

O'rdaki bor daryoni dilbari yagonyayiman
Chorlab neburet deyman dilbari yagonyayiman

Naqarot

Dilbari yagonayiman, ofati zamonayiman

Yo bu bar bahonesh in shab, yo biyo bahonayiman

Misoldan ma'lum bo'ladiki, ushbu mayda g'azalning ilk bayti, so'ngi bayti naqaroti tojik tilida, keyingi, misralari o'zbek tilida aytiladi.

Sahrolarda aytiladigan qo'shiqlar 'Yo boniy' deyilgan. Yo boniy Ushshoq ohanglari asosiada yaratilgan bo'lib, usulsiz ijro yetilishining qaysidir jihatlari katta ashulaga ham o'xshab ketadi. Ular Toshkent-Farg'ona uslubidagi Yovvoyi ijrolarga yaqin keladi."Buxorcha" tuzilishiningikki xil shakli bor. Birinchisi, maqomlar asos qilib olingan.Unda "Talqin Uzzol" yoki "Uffori Uzzol" olinib, boshqa uforlar qo'shilib ijro yetilgan.

Xorazm xalq urf-odat va marosimlari ham o'ziga xos ko'rinish, an'ana va xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Xorazmda to'y marosimi bilan bog'liq urf-odatlar bir necha nomlanishlarida bo'lib, ularning har birida unga mos qo'shiq raqslar ijro yetilgan."Xatna to'yi","Qiz uzatuv", "Kelin tushirish to'yi" kabilar. "Yotoq to'yi" kun botishi oldidan boshlangan. Qizning dugonalari, xotin-xalaj, shuningdek, kuyov tomonidan to'qqiz dasturxon olib kelgan xotinlar qatnashadi. To'y dasturxonidagi noz ne'matlar yoyilib bo'lgan, kayvoni ruxsati bilan qizlar bazm boshlab "Yor-yor" qo'shiqlarini ijro yetishgan.Bu bazmga xalfalar ham taklif qilinib, navbati bilan qo'llarda piyola ushlab, bir-biriga urilishi natijasida jarangli ovoz chiqarib, kuylashgan:

Tokchadagi qaychini zang bosibdi yor-yor,
Chiqadigan bekani g'am bosibdi yor-yor,
Yig'lama qiz, yig'lama, to'y saniki yor-yor
Juft kalitli koshona uy saniki yor-yor

Shundan qizga nasihat tarzidagi qo'shiq ijro yetiladi. Keyingi bosqichda qizni kuyovnikiga borishiga ruxsat yetish bilan bog'liq aytim aytiladi:

Yusuf bilan Zulayho yor edilar yor-yor,
Bir-birini ko'rmoqqa zor edilar yor-yor.
Hay-hay o'lan, jon o'lan, haylanamish, yor-yor,
Qizni olib yangasi, shaylanamish, yor-yor.

Kelin kuyovnikiga **“To'ylar muborak”** qo'shig'i sadolari ostida kirib keladi:

Muboraklar bo'lgay aytgan to'yingiz,
Jun patakli ko'shki ayvon joyingiz.
Mudamo izzatda o'tgay umringiz,

Boshlagan to'yingiz muborak bo'lgay.—deb xalfalar ashula aytishadi.Kelin kuyovning hovlisiga kirgach, yendi kelin salom olish boshlanadi.

Kelin dugonalari bilan xos bezatilgan xonaga kiradi.Kuyov go'shangaga kirib keladi. Yangalar kuyovning o'ng tiuzzasiga o'g'il bola o'tqazadilar. Kuyovga oyna berishadi.U kelin bilan oynaga qaraydi. Kuyov jo'ralari uni ismini aytib: “Otang chaqiradi, akang keldi, do'stlaring ketmoqchi” deb chaqira boshlashadi. Kuyov go'shangadan tashqariga chiqadi.Kuyov ikki do'sti bilan go'shanga yoniga qaytib keladi.Yangalar ularga pishgan tovuq go'shtni uzatishadi.Yigitlar uni og'zi bilan tishlab olib yeyishlari kerak.Bu holatda davrada sho'x kulgu yangraydi.To'yning yeng qiziq payti bu- kuyovning tuflisi, belbog'i, kavushini yechishi.Bu ish yangalar tomonidan bajariladi.Tufli, kostyumi cho'ntagida, belbog'ida pul bo'ladi.Buni yechishga qatnashgan yangalar olishi kerak. “Kelin tushirar” to'yidan uch kun o'tgach kelinning ota-onasi kuyovni “chaqiradilar”. Yana 3-4 kundan keyin “Nikoh qiyish” marosimi o'tkaziladi.Bu marosimlarni har birida o'ziga xos to'y qo'shiqlari ijro etiladi.

Surxondaryo-Qashqadaryo hududida yashovchi mahalliy aholi qadimdan chorvadorlik va dehqonchilik bilan shug'ullanib kelgan va bu mehnat turlari ular hayotida asosiy omil bo'lib har bir mehnat jarayoniga mos qo'shiq aytilar yaratilgan. Bu vohada milliy cholg'ulardan do'mbra, qo'biz, cho'pon nay, sibiziq, chanqovuz va doira ardoqli hisoblanadi.

Chorvachilik bilan bog'liq "Sog'im qo'shiqlari" dan iborat bo'lib ular qoramol, biya, tuya, echki, qo'y kabi uy hayvonlarini sog'im paytida kuylashgan. Bunda "xo'sh-xo'sh" qoramolni, "turey-turey", "churey-churey" aytilari qo'y-yechkilarni sog'ishda aytilgan.

Cho'pon qo'shiqlari "Qo'ylarni sudrash", "Qo'ylarni ko'chirish", "Qo'ylarni yig'ish" kabi shartli darakchi kuylar ijro yetilgan.

Dehqonchilik kasbi bilan bog'liq mehnat jarayonida yuzaga kelgan qo'shiqlar "Qo'sh haydash", "Xo'p mayda", "Mayda-mayda" "Yozi" nomlar bilan aytilib kelinadi. Dehqonchilik ishlari boshlangan yerta bahorda, yerni haydash vaqti kelganda "Shox moylar" marosimi o'tqazilgan. Bunda yer haydaydigan ho'kiz shoxlari "Navro'z" bayramiga atab pishirilgan bo'g'irsoq yog'i bilan moylashgan va yerga qo'sh solish chog'ida qo'shiq kuylashgan:

O'rim qo'shiqlari: O'roq va o'riqchilar guruhi tomonidan o'rim paytida aytiladi:

O'rog'im olmos,

O'rishdan qolmas.

Sira ham tolmas,

O'rmasam bo'lmas.

O'rog'im chaqqon,

Sen menga yoqqan.

Qo'lginam chaqqon,

Mehnatla boqqan.

Xo'p mayda:

Ayri-ayri tuyoqqa, maydayo-mayda,

Ayri poxol yarashar,

Jilviragan quloqqa,

Tilla sirg'a yarashar,

Yorg'ichoq qo'shiqlari. Yorg'ichoq qo'l tegirmoni. Don qo'yar yanchilgan,
mehnat og'ir, qo'shiq insonga hamroh

Yorg'ichoq torta-torta toldi qo'lim,

Ikki tosh orasida qoldi qo'lim.

Hunarmandchilik qo'shiqlari. Hunarmand-kosib, duradgor, kulollar,
bo'zchilar tomonidan to'qilgan va ijro yetilgan:

Bo'z to'qiyimiz qirg'og'ini o'xshatib,

Moki otaman dastginamni qashatib.

Bozordagi shoyilardan yaxshi yetib

Nafisdan o'xshagan bo'zim yaxshidir.

Charx qo'shig'i:

Charxim guv-guv etadi,

Tovushi uzoqqa ketadi.

Ovulimning qizlari,

Achchiq olma ekadi.

Achchiq olma pishibdi...

Qo'shiqning barcha satrlaridagi bo'g'inlar 2+2+3 shaklida guruhlanadi. Kuylashda ham o'zgacha sho'xchan ohangdorlik kasb yetadi. Shuningdek, ip yigiruvchining chevarligi o'z san'ati bilan haqli ravishda faxrlanishi taqqoslovchi yo'l bilan ochib beriladi.

Yelak ichida kerak,

Ipginam ipak.

Mening ipimday qilib,

Esholmaydi o'rgimchak

Bu kabi qo'shiqlarda xalq ommasining halol mehnat qilib tirikchilik uchun kurashi, mehnatni sharaflashi namoyon bo'ladi.

Mehnat qo'shiqlarida kun kechirish tarzi hamda kasb va hunarmandchilikning hamma xillari o'z ifodasini topgan. Katta, jo'n tikishdan boshlab, go'zal gilamlargacha, bo'z to'qishdan anvoyi palaklar tikishgacha, jonon piyolayu, go'zallikda tovus patlarini yo'lda qoldiradigan rango-rang atlas kimxoblargacha hammasi kishidining qadoqli qo'li, kechani kunduzga ulagan mashaqqatli shu bilan birga zavqli mehnati bilan bunyodga kelgan.

Marosim qo'shiqlari respublikamizning deyarli barcha hududlarida, shuningdek, bizning tadqiqotimiz obekti bo'lgan vohalarda mavjud bo'lib, ularda farqli jihatlarga nisbatan o'xshashlik xususiyatlari ko'proq namoyon bo'ladi. Masalan, Ramazon qo'shiqlari, "Sust xotin", To'y qo'shiqlarida umumiylik xususiyatlari ustuvorlik kasb etadi.

Yo Ramazon. Turli urf odatlar va yig'inlar bilan bog'liq bir qancha qo'shiqlar yaratilganki, bunga "Yo Ramazon", "Barot keldi", "Safar qochdi", "Badik", "Buda buda boy", "Sust xotin", "Boychechak" kabilarni kiritish mumkin. Shulardan "Yo Ramazon" eski yil taqvimidagi Ramazon oyida bolalarning uyma-uy yurib aytadigan qo'shiqlari yedi. Bu mazmunan diniy qo'shiqlarga o'xshasa-da, ularda xonadon egasiga farzand ko'rish haqida istaklar muhim o'rin tutadi.

"Sust xotin"- deyarli barcha vohalarda mavjud bo'lgan. Qurg'oqchilik munosabati bilan yomg'ir chaqirish marosimida aytiladigan "Sust xotin", "Talabi boron"(Buxoro-Samarqand, Yomg'ir talabi) qo'shiqlari qadimdan qolgan animistik tushunchalar bilan bog'langan. Unga ko'ra ikkita tayoqni bir-biriga ko'ndalang bog'lab, ayolar kiyimi kiydiriladi, boshiga ro'mol o'raladi. Osmondan yomg'ir tilaydigan bu sust xotin tasviri qo'g'irchoqni ayollar yuqori ko'tarib olib uyma-uy yurishadi, hammalari birlashib qo'shiq aytishadi. Xonadon egalari chiqib, sust xotin qo'shig'ini aytib kelganlarga suv olib chiqib sepishadi. Non, don kabi turli narsalar berishadi. Qurg'oqchilik, suv tanqis bo'lgan davrlarda, dala-dashtlarda yashagan dehqonlar tabiatga iltijo qilib yomg'ir tufayli mo'l hosil bo'lishini

tilashgan. Qo'shiqning murojaat, xitob ohanglari xalqimizning suv haqidagi orzu niyatlarini o'ziga xos yo'sinda ifodalagan:

Sust xotin sulton xotin,
Ko'lankasi maydon xotin.
Suv xotin, suvsiz xotin,
Ko'ylaklari bo'z xotin.

Hosillar mo'l bo'lsin suv xotin,
Dehqonning uyi to'lsin, suv xotin.
Kazzobning uyi kuysin, suv xotin,
Suv xotin, suvsiz xotin.

Havoni yondirgan, suv xotin,
Bug'doyni bo'ldirgan, suv xotin.
Yelni to'ydirgan, suv xotin,
Suv xotin, suvsiz xotin.

Farg'ona vodiysi, Toshkent viloyatida kuy qo'shiqlarida "Yor-yorlar", "O'lan aytimlari", lapar, yallalar, keng tarqalgan.

"Yor-yorlar" asosan qiz uzatish kechasida aytilgan. Ular o'zining kuylanishi, naqarotlarga ajralib turishi, ko'pchilik tomonidan aytilishi bilan ajralib turadi. Yor-yorlarda nozik yumor ba'zan satirik elementlar kinoyali mazmunda ham bo'ladi. Bunday mazmundagi qo'shiqlar kuyovni uyiga qiz uzatib borgan yangalar aytilgan:

Qoziqdagi po'stinning,
Yengi yirtiq, yor-yor.
Kuyov pochcham yangasining,
Labi tirtiq, yor-yor
Hay-hay o'lan, jon o'lan,
Bir bog' poxol, yor-yor.

Kuyov pochchang so'rasangiz,

Paxmoq soqol yor-yor.

Lapar. Nikoh to'ylarida qizning uyida o'tkaziladigan "qiz bazmi", "Qizlar majlisi", "Qiz oshi", "Lapar kechasi" deb ataladigan bazmlarda aytiladi. Qizlar bilan yigitlar tarafma-taraf bo'lib kuylashadi. Odatda qizning otasi to'yga atab ikki-uch juft kovush olib qo'yadi. Lapar aytuvchi lovushning bir poyini ushlab turib, lapar boshlaydi va qizlar to'dasidagi laparchi qizga uzatadi. Ular ham o'z navbatida javob tariqasida o'z munosabatlarini izhor etib kuylashgan.

O'lan. Nikoh to'ylari, ba'zan bayram kunlari ayrim yig'inlarda cholg'usiz aytilgan. Ko'proq chorvadorlar, dehqonlar orasida tarqalgan. Cho'pon yig'ish bilan Cho'pon qiz sevgi dardlarini bahslashib, so'zamollikda, chechanlikda bir-birlarini sinagandan tarzda kuylashadi.

Masalan:

Yigit: O'yna turib deganda, o'yna turib,

O'rtanaman, kuyaman, seni ko'rib.

O'rtanganda, kuyganda seni ko'rib,

Yermaklasan, kulasan, labing burib.

Qiz: Qo'limda bir uzugim chumdona bos,

Oshiq bo'lsang, oyog'ing mardona bos.

Oshiqlik qiz-yigitning ishi yekan,

Oshiqlikka teng kelmas zari olmos.

Kelin salom. Kelinchak tushgach ertasi kuni kuyovning qarindosh urug'lari bilan tanishtirish marosimida kelin salom yoki bet ochar qo'shiqlari aytiladi. An'anaga ko'ra kayvoni kelinni uydan olib chiqa boshlaganda aytiladi. Uy egalari va marosimda hozir bo'lganlar "Alik salom" deb javob qaytarib turishadi. Buxoro, Samarqand viloyatlarida an'anaviy "Salomnomalar" kelin salomda kayvoni kuyovga qaynota, qaynona hamda tog'alari, ammalari, xolalariga salom berganda, ta'rif-tavsiflar orasida hazilnoma so'zlari qo'shib marosimga sho'x kayfiyat berishga harakat qiladilar. Ko'p joylarda (Farg'ona, Toshkent, Jizzax, Janubiy

Qozog'iston o'zbeklari) kelin salom to'rt satrdan, Surxondaryo-Qashqadaryo ayrim joylarida uch satrda tashkil topadi:

Kayvoni: Bog' orasidan yo'l bergan,
Hamyonidan pul bergan.

Qaynotasiga bir salom.

Ayollar: Alik salom!

Kayvoni: Suv kechgani eringan,
O'g'il tug'ib kerilgan.
Qaynonasiga bir salom.

Ayollar: Alik salom!

Kayvoni: Ariqdagi zulukday,
Qoshi-ko'zi pilikday.
Qoqib qo'ygan ilikday,
Ovsiniga bir salom.

Ayollar: Alik salom!

Yig'i-yo'qlovlar. Azada ayollar tomonidan yig'lab aytiladigan yo'qlov, bo'zlov qo'shiqlarida marhumning yaxshi sifatleri yo'qlanadi. Yig'ida boshlovchilar bo'ladi. Ularni go'yanda yoki "yig'ichi" deyishadi. Go'yanda so'zlar ma'lum ohangda kuylab nola qiladi, har bir ikki, to'rt, satrdan to'rtlashdan so'ng ayollar bir ohangda "uv" tortishadi. Ota-ona vafot etsa "voy otam", "voy onam", er yoki xotin vafot esa "voy jo'ram", "voy uyim" deb yig'lash odatga kirgan.

Dod o'limning dastidan, voy otam,
Faryod o'limning dastidan, voy otam
Baland tog'lar past bo'ldimi, voy otam
O'lganingiz rost bo'ldimi, voy otam
Yeksa bitmas maydonim, voy jo'ram
Chaqirsam kelmas mehmonim, voy jo'ram
Ot ko'tarmas polvonim, voy jo'ram
Boshimdagi sultonim, voy jo'ram

Mahalliy uslublarga xos namunalarni musiqa darslarida o'rganishda respublikamizda faoliyat ko'rsatayotgan folklor-etnografik ansambllari repertuarini ko'zdan kechirish, ular ijrosi musiqa yozuvlarini darsda o'quvchilarga yeshittirish va qisqa o'tkazish yaxshi natija beradi. Biz o'zimizning tajriba-kuzatuvlarimiz davrida bu ish uslubiga ko'p marotaba murojaat qildik va uning samaradorlik natijalariga guvoh bo'ldik.

Hozirgi vaqtda respublikamiz turli viloyatlarida faoliyat yuritayotgan ko'plab folklor-etnografik ansambllar hatto chet yillarda ham xalq hayotini turli ko'rinishlarini ifoda etuvchi repertuari bilan shuhrat qozonib kelmoqda. Ulardan "Nozanin", "Chavki", "Orazibon", "Beshqarsak", "Sarboz", "Boysun", "Omon yor", "Zebomxon", "Gelitan", "ayniqsa mashhur. Surxondaryo viloyatining "Boysun" tumanida tashkil etilgan "Boysun" ansambli 1975-yildayoq Polshada bo'lib o'tgan "Tog'li o'lkalar" 13-xalqaro folklor-yetnografik ansambllar festivalida qatnashib, ikkinchi darajali "Kumush boltacha" mukofoto sovrindori bo'lgan. Ansambli 1978-yilda Sobiq SSSR xalqlari Butunittifoq festivalida shunday tipdagi 47 jamoa o'rtasida 1-o'rinni egalladi, keyinchalik "YUNESKO"ning ----- kiritildi. Ansambli repertuaridan biz yuqorida tilga olgan "Xo'p mayda", "Sust xotin", "Yaquq-yaq", "Cho'p o'yini", "Um-ufu", "Lolagul", "To'ldirma", "Xalinchak", "Turna keldi", "Sovchilar qo'shig'i", "O'tin yorolmaysan" kabi ko'plab aytimlar o'zining milliy kolariti, ritm-uslubini, ijro paytidagi kiyim-libos, cholg'u sozlari bilan o'quvchilarda yorqin taasurol qoldirgan.

Xorazm vohasida mahalliy xalqning uzoq o'tmishidan shakllangan mavsum-marosim, mumtoz va maqom ijrochiligi o'zining vokal, etnografik ko'rinishlari ritmikasi, raqsi, ohangi, shevasi, cholg'ulari, kiyim-liboslari bilan yaqqol ajralib turadi. Bu yerda o'z atrofiga xalq orasidan chiqqan ixlosmandlarni uyushtirgan "Orazibon" folklor-etnografik ansamblidir. San'ashunoslik fanining uqtirishicha Xorazmda yalla, duyet, raqslarning yuzga yaqin turi mavjud. Ansambli repertuaridagi "O'ynar", "Nima, nima, nima deysiz?", "Orazibon", "Gulband", "Biylama", "Norim-norim" kabi qo'shiq va raqslar alohida o'ziga xosligi bilan

ajralib turadi. Chunonchi “Norim-norim” raqsi faqat Xorazm xalqi orasidagina mashhur bo’lib, u asosan raqqoslar tomonidan ijro etiladi.

Samarqand viloyatining Bulung’ur tumanida tuzilgan “Chavki” ansambli qatnashchilari faqat yeraklardan iborat. Ansambl qatnashchilari birora musiqa asbobidan foydalanishmaydi. Ansambl ijrosidagi barcha aytimlar qarsak jo’rligida ijro etiladi:

Olma oqib keladi,

Suvda qalqib keladi.

Qarang bu suluv qizlar,

Qoshin qoqib keladi.

Tilla kamar belimda,

Yonb keldim elingga.

Senvafodoryorbo’lsang,

Poyondozmanyo’linga.

Ansambl repertuaridagi qo’shiq o’yinlarning ohang(usul-ritmi)ga moslab, qarsak, qo’sh qarsak, uch qarsak, besh qarsak, yeti qarsak, to’qqiz qarsakdan foydalaniladi. “Chavki” o’yini ilgari faqat ushbu hududda o’ynalgan.

Farg’onadagi “Omon yor” folklor ansambli xalq qo’shiqlarini mohir ijrochisi Rahima Mazohidova nomi bilan chambarchas bog’liq. Ansambl 1981-yili shu san’atkor rahbarligida tuzilgan. Ansambl ijrosidagi juda ko’plab qo’shiqlar O’zbekiston Radiosida yozib olingan.

Maktab musiqa ta’limida o’quvchilarni mahalliy uslublarga xos namunalar bilan shu orqali o’zbek xalqining nihoyatda boy, turli viloyat, hatto ayrim tumanlardagina xos ijrochilik an’analari uslublari bilan tanishtirib borish, shu orqali ularni milliy xalq musiqasiga chinakam mehr-muhabbat uyg’otishda ta’kidlab o’tirilgan hududlarda faoliyat yuritayotgan folklor-etnografik ansambllari tomonidan ijro yetilgan asarlarni tinglatirish, videoyozuvlarni birgalikda tomosha qilish, so’ngra ular haqida tahlil-suhbatlar o’tkazib borish juda muhim ahamiyat kasb etadi.

2.2. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublar mavzusida darslarni tashkil etishning usul, shakl va vositalari.

Tadqiqot ustidagi izlanishlarni olib borishda mahalliy uslublarga xos musiqa namunalarini o'rganish jarayonida o'quvchilarda milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantirish imkonini beruvchi ish shakl va usullarini amaliyotda sinab ko'rish va ularning samaradorlik xususiyatlarini aniqlashga asosiy e'tibor qaratildi. Amaliy mashg'ulotlar tanlangan obektlarda rejali va aniq maqsadga yo'naltirilgan dastur asosida olib borildi. Mashg'ulotlar jarayonida umumta'lim maktablarining asosan 5-7-sinflarida o'quvchilarga beriladigan mahalliy uslublarga xos o'quv materiallari mazmun va mohiyati sinchkovlik bilan o'rganilib chiqildi. Bu jarayondagi kuzatuv va xulosalarimiz shundan iborat bo'ldiki, hozirgi paytda qo'llanilib kelinayotgan "Musiqqa madaniyati" fani bo'yicha 5-7-sinf o'quv dasturi va darsliklarida mahalliy uslublarga xos musiqa folklorini, shuningdek 7-sinf dasturi va darsligidan o'rin olgan "O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari" mavzusiga nihoyatda kam o'quv soatlari ajratilgan. Shunga ko'ra o'quvchilarni mahalliy musiqa uslublariga oid bilim, tushuncha va tasavvurlarini aniqlash maqsadida bir qator maktablarda musiqa o'qituvchilarining darslari kuzatildi. Darslarni kuzatish, dars jarayonida o'quvchilarning mahalliy uslublarga xos musiqa asarlariga qiziqishlari, ulardan qay darajada xabardorligi, yeshitib farqlay olish imkoniyatlarini aniqlash bo'yicha savol-javoblar, munozaralar o'tkazildi. Bu o'rinda musiqa o'qituvchilariga ham o'quvchilarni mahalliy uslublarga xos xalq musiqa ijodi bilan tanishtirishning maqsad va vazifalari nimalardan iborat?, Musiqqa madaniyati darsliklarida mahalliy uslublarga tegishli o'quv materiallariga ajratilgan o'quv soatlari hajmi o'quvchilarda tegishli bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish imkonini beradimi, musiqa madaniyati darsligida mahalliy musiqa uslublari, jumladan ularning yetakchi janrlari sozandachilik, xalfachilik, katta ashula, mavrigi kabi qo'shiqlarning o'rni qay darajada ifodalangan? Mahalliy uslublarga xos musiqa asarlarini o'rganish, ular haqidagi musiqaiy-nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirish orqali o'quvchilarda milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantrishning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat bo'lishi

mumkin? kabi savollar bilan murojaat qildik. Shu tariqa dastlabki anketa-so'rov tajribasi o'tkazildi. Unda umumta'lim maktabining ----- nafar o'quvchisi va 4 ta musiqa o'qituvchisi ishtirok etdi. O'tkazilgan so'rovnoma natijalari tahlil qilinganda musiqa o'qituvchilarining mahalliy musiqa uslublari, ular vositasida aniqlandi. O'quvchilarning yesa mahalliy uslublar, ularni o'xshash va farqli xususiyatlari, nima uchun mahalliy o'quvchilarni estetik tarbiyalash bo'yicha sayoz tasavvurga ega ekanligi uslublarga bo'linishi, yetakchi janrlari, ijrochilik uslublaridagi o'ziga xos jihatlari, har bir mahalliy uslubga tegishli cholg'u sozlari, kiyimlar, "shevasi"ni anglash, farqlash bo'yicha bilim va tushunchalari nihoyatda qoniqarsizligi ma'lum bo'ldi.

Tadqiqot davomida olib borgan kuzatishlarimiz va so'rovnoma natijalaridan ma'lum bo'ldiki, musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarni mahalliy musiqa uslublariga xos namunalar bilan tanishtirish, shu orqali ularda o'zbek xalq musiqasining nihoyatda boy va rang-barang ko'rinishiga ega ekanligini anglashlariga erishish borasida holatni qoniqarsizligini to'rt guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhdagi o'quvchilarning milliy musiqa, o'zbek xalq musiqa ijodiyoti va mahalliy musiqiy uslublarga mansub musiqa folklorining aynan bir-biriga bog'lab turuvchi o'zak, negizning birligi va ijrochilik an'alariga ko'ra ular o'rtasidagi farqli jihatlarni ajrata olmasliklari; Ikkinchi guruhga musiqani idrok etish, qo'shiq kuylay olish, cholg'u asbobida chalish, xalq musiqa ijodiyotiga qiziqishi sust bo'lgan, shu nuqtai nazardan mahalliy uslublarga xos asosiy "xususiyatlar"i farqiga bormaydigan, uchinchi guruhga yesa o'zbek folklor musiqa ijodiyotidagi rang-baranglik, o'ziga xos ko'rinish, (kiyinish, til shevasi, cholg'ular)larni farqlamaslik, to'rtinchi guruhga 4 ta mahalliy uslubda ham uchraydigan yalla, lapar, doston qo'shiqlarining ijrosi haqida yaxlit bilim va tasavvurga ega emasliklari.

Bularning barchasi umumta'lim maktablari musiqa madaniyati darslarida o'zbek xalq musiqa ijodiyoti, shu o'rinda mahalliy musiqiy uslublarga xos bilimlarni o'quvchilar tomonidan puxta va chuqur o'zlashtirilishiga yetarlicha

ahamiyat berilayotganligi, bu borada musiqa o'qituvchilarining ham malakaviy tayyorgarliklari talab darajasida emasligidan dalolat berar yedi.

Shulardan kelib chiqqan holda tajriba ishlarining ikkinchi shakllantiruvchi bosqichi bo'yicha amaliy ishlarga kirishildi. Bu bosqichda umumta'lim maktablarining 5-7-sinflarida o'quvchilarni mahalliy musiqiy uslublarga xos namunalar bilan tanishtirish, qo'shiqlar yeshittirish, ijro qilish, ular haqida zarur ma'lumotlarga ega bo'lish bilan bilan o'quvchilarda milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali ish shakl, metod va vositalar ishlab chiqildi, ilg'or pedagogik tajribalar umumlashtirildi, dars jarayonida sinab ko'rildi.

Bujarayonda quyidagilarga asosiy e'tibor qaratildi:

1. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari, ularning o'ziga xos ko'rinishi, bo'yoqlari, uslublari, ijrochilik an'analari, yetakchi janrlari bilan o'quvchilarni tanishtirib boorish jarayonida nazariy va amaliy bilimlardan, mavsum, marosim, qo'shiqlari, yalla, lapar, alla, katta ashula, mavrigi, xalfachilik san'ati, doston qo'shiqlarining tarbiyaviy imkoniyatlaridan imkon qadar o'rinli va unumli foydalanish, har bir aytim, cholg'u musiqasi, xalfachilik va baxshilar ijodiga mansub qo'shiqlarni tanlash, tinglash, ijro yetishda ularning axloqiy-yestetik tomonlarini e'tiborga olish, ijro uslubi, an'anaviyligi, qanday holatda, kimlar tomonidan, qanday sozlar jo'rligida ijro yetilishi, badiiy-emotsional ta'sirchanligi, musiqiy ohangdorligi va uning o'quvchilar tomonidan idrok qilinishiga, o'z navbatida bu faoliyatning estetik tarbiya nuqtai-nazaridan qanday ta'sirchanligi kasb yetishiga;

2. Musiqa darslarida mavzu doirasidagi darslarni tashkil qilishda uning o'quvchiga ijobiy yestetik-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadigan pedagogik muhitni vujudga keltirish, qo'shiq, aytim, cholg'u kuylarini ijro yetish, tinglash, ular haqidagi suhbat, hikoya, tushuntirish ishlarida estetik tarbiya qonuniyatlariga amal qilish va musiqa o'qituvchilarida hamda o'quvchilarda o'zbek folklor musiqasi, ularning to'rtta mahalliy uslubga xos namunalarini ijro yeta olish, ular haqida o'z janrlarini tushuntirib bera olish, baholay olish ko'nikmalarini shakllantirish;

3. Musiqa madaniyati mashg'ulotlarida xalq baxchilik sa'ati, Samarqand, Qashqadaryo-Surxondaryo, Xorazm baxshi-dostonchilik maktablari, ulkan namoyondalari ijodi, doston qo'shiqlarini ijro qilish uslubi, yallachilik, xalfachilik, sozandachilik, katta ashula, mavrigi, qarsak jo'rligida aytiluvchi qo'shiqchilik san'ati haqida o'quvchilarda yetarli nazariy ma'lumotlar berish, ularning musiqiy-nazariy bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, estetik did, idrok va orqali milliy qadriyatlarimizni ongli tushunish xislatlarini shakllantirish; Ushbu ishlarni amalga oshirishda ma'ruza, amaliy savol-javob, texnik vositalar yordamida turli mahalliy uslubdagi asarlarni tinglash, bir xil (masalan, lapar, yalla, dostonchilik) janridagi aytimlarni turli uslubdagi ijrolarini tinglash, tahlil qilish, taqqoslash, o'z taasurotlarini so'zlab berish, matnlar mazmunini sharhlash, me'yoriy bayon, kuylab berish kabi usullardan keng foydalanish;

Ushbu faoliyada o'quvchilarni mahalliy uslublarga tegishli namunalar, ular haqidagi bilim va tushunchalar bilan tanishtirish uchun tanlangan usul, shakl, vositalar hamda o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi har bir sinf kesimida hisobga olinadi. Mahalliy uslublarga xos musiqiy asarlar vositasida o'quvchilarda estetik madaniyat, badiiy did va milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantirish, rivojlantirish, yo'naltirish omillaridan keng foydalanildi. Har bir aytimni o'rganish, tinglash, tahlil qilish jarayonida ularning ijro uslubi, ohang rang-barangligi, "shevasi", tarbiyaviy ahamiyatga e'tibor qaratildi. Bu o'rinda darslarni qiziqarli tashkil qilish, musiqa asboblari, ko'rgazmalilik va texnik vositalardan izchil foydalanildi.

O'z ishimizda Surxondaryo-Qashqadaryo, Samarqand-Buxoro, Farg'ona – Toshkent, Xorazm musiqa uslubiga xos mavsum va marosim, dehqonchilik, chorvachilikka oid aytimlar, lapar, yalla, katta ashula, xalfachilik, dostonchilik qo'shiqlarini o'quvchilar ye'tiboriga havola etar ekanmiz, har aytim, cholg'u kuylari, raqslar, mavsum-marosim qo'shiqlarining vujudga kelishi tarixi, qanday urf-odat, marosimlar bilan bog'liqligi, ijro etilishi holati to'g'risida tushunchalarga ahamiyat berildi. Tajribalarda shuningdek turli bayramlar bilan bog'liq tadbirlar va ular bilan bog'liq holda aytladigan qo'shiqlarga (Shodiyona, Dilxiroj, Dorbozi,

sunray kuylari, Xorazmcha “Az-az”, “Juz bir” kabi) kuylarga alohida e’tibor berildi. Chunki, Navro’z bayramida milliy folklor-etnografik ansambllari chiqishiga ustuvor o’rin beriladi. Milliy folklor-yetnografik ansambllari repertuardagi asosiy asarlar tegishli hududlarda yashovchi mahalliy aholining turmush tarzini o’zida ifodalovchi, shu madaniy taraqqiyoti rivojlanish jarayonida qaror topganligi bilan xarakterlidir. Biz shuning uchun Navro’z bayramidagi Surxondaryoning “Boysun”, Buxoroning “Ey nozanin”, Samarqandning Bulung’ur tumanida tashkil etilgan “Chavki”, Urgutning “Besh qarsak”, Farg’ona vodiysining “Omon yor” folklor ansambllari chiqishlari aks etgan video konsertlarini namoyish etish, so’ngra ular haqidagi tahliliy suhbatlar o’tkazdik.

Tajriba o’tkaziladigan obektlar (umumiy o’rta ta’lim maktablari)dagi o’quv mashg’ulotlariga taniqli qo’shiqchilar, xonandalar, xalq musiqa ijodiyotidan yaxshi xabardor til-adabiyot o’qituvchilar, shoirlar, bastakorlar va musiqa mutaxassislarini taklif qildik. Xalq ijodiyoti markazi, Samarqand Davlat Universiteti “Musiqiy ta’lim” yo’nalishi professor-o’qituvchilari, Madaniy- ma’rifiy ishlar ilmiy metodik markazi kabi ijodiy tashkilotlar bilan ijodiy hankorligimiz o’quvchilarni xalq musiqa ijodiyotining mahalliy uslublariga xos namunalari bilan tanishtirish, shu orqali ularda xalqimizning milliy qadriyatlariga ongli munosabatni tarbiyalashni tashkil yetish tayexnologiyasi tizimida eng samarali ishlardan bo’ldi desak also xato bo’lmaydi.

Shunday qilib, mahalliy musiqiy uslublarga xos musiqa folklori vositasida o’quvchilarni estetik madaniyatini hamda shu jarayonda ularda milliy qadriyatlarga hurmat, ularni e’zozlash, to’g’ri tushunish, o’rganish, davom ettirish xislatlarini shakllantirish texnologiyasining komponentlari aniqlandi va ularning samaradorlik xususiyatlari amaliy faoliyatida qo’llab ko’rildi.

Tadqiqotda tarixiy, san’ashunoslikka oid pedagogik, psixologik mazmunida an’anaviylik, ilmiylik, qadimiylilik va zamonaviylik tamoyillari qo’llanishi mahalliy uslublardagi kuy, qo’shiq, aytimlardan estetik tarbiya vositasi sifatida foydalanishning samaradorligini ta’minlaydi.

Shundan so'ng biz o'zimiz qo'llagan ish usullari, shakl, vositalari natijalarini, shu orqali o'quvchilarning mahalliy musiqa uslubiga oid bilim, tushuncha, zarur ko'nikma va malakalarni rivojlanishiga ta'sirini aniqlovchi mezonlarni ishlab chiqdik. Bu mezonlar o'quvchilarning mahalliy musiqa uslubiga namunalarni o'rganish orqali ularda milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllanganlik darajasini tajriba kuzatuv ishlari boshlanishi va tugallanishi oralig'idagi sifat o'zgarishlarni belgilash imkoni berdi. Bular:

- o'quvchilarni o'zbek xalqining milliy musiqa merosiga, shu jumladan mahalliy musiqiy uslublarga oid san'a asarlariga munosabatlarida ijobiy o'zgarish bo'lganligi;

- qo'shiq-aytimlar, kuylarni tinglash, ularni mazmun-mohiyatini idrok etish, o'z taasurotlarini ifodalay olishlari;

- mahalliy musiqiy uslublarga tegishli yetakchi janrlarni o'ziga xos jihatlarini, ijro uslubi, holati, xarakterini farqlay olish, ajtrata bilish;

- qo'shiq aytilar, lapar, yalla, xalfachilik, mavsum-marosim, dostonchilik qo'shiqlarini tinglash, kuylash jarayonida ularni mazmunini tushungan holda baholash, mashhur ijrochilari haqida bilimlari;

- mahalliy musiqa uslublarini o'ziga xos xususiyatlarini belgilashda muhim o'rin tutuvchi kiyim-liboslarni, til-shevasi, cholg'ulari haqida aniq tasavvurga yegalligi, ularni ko'rish, eshitish orqali farqlay olishlari;

2.3. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etish bo'yicha amaliy tajribalar.

O'zbek musiqasining mahalliy uslublariga xos musiqa asarlarini tinglash va tahlil qilish orqali o'quvchi-yoshlarda milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantirish borasidagi tajribalar musiqa darslarida mavzuga oid mashg'ulotlarni o'tishda nazariy va amaliy bilimlardan foydalangan holda ish tutish kutilgan samaraga erishish imkonini berishini ko'rsatdi.

Mahalliy musiqiy uslublarga xos kuy, qo'shiq, aytilarni o'rganish, tahlil qilish orqali o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy, estetik tarbiyalash, shu jarayonda ularda milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantirishga yo'naltirilgan

pedagogik faoliyat mazmuni, amaliy tajriba ishlarida qo'llanilgan uslublar vositalar pedagogik ta'limning tarkibiy qismi sifatida qo'llanildi.

Tajriba-sinov jarayonida mahalliy uslublarga mansub mavsum-marosim qo'shiqlari, ommaviy ijro etiladigan lapar, yalla, dostonchilik qo'shiqlaridan iborat repertuar tuzishga alohida e'tibor qaratiladi.

Tajriba-sinov ishlari jarayonida tajriba guruhiga olib borilgan mashg'ulotlarda o'quvchilarda xalq musiqasiga, uning milliy qadriyatlariga ongli munosabatni shakllantirishda quyidagi tamoyillarga tayanildi:

1. Musiqiy, tarixiy, nazariy va a,aliy bilim, tushunchalarni o'quvchilar tomondan ham nazariy, ham amaliy tomondan o'zlashtirilishiga erishish;

2. Mahalliy musiqiy uslublarga xos musia asarlarini milliy, ma'naviy mazmuni,, janrlari, an'analari, o'ziga xosligi, o'xshahs va farqli jihatllari, ijro va ifoda usullarini badiiy idrok qilinishiga erishish;

3. Maktab madaniy hayotida faol ishtirok etish, turli tadbirlarga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazishda (ko'rik-tanlovlar, maktabda o'tadigan bayramlar-Mustaqillik bayrami, Yangi yil bayrami, Navro'z bayrami, turli sanalarga bag'ishlangan konsert –tadbirlar va hokazo) qatnashishda mahalliy musiqiy uslublar ijro namunalaridan keng foydalanish;

4. O'quvchilarni xalq musiqa merosiga qiziqishlarini o'rganib, kuzatib borish, mustaqil o'rganish va kuylashga bo'lgan intilishlarini, faoliyatlarini rag'batlantirish, o'rganganlarini namoyish qilishlariga zarur pedagogik shart-sharoitlar yaratib berish;

5. Mahalliy joylardagi folklor jamoalari, baxshilar, xalq qo'shiqlarining mohir ijrochilarini o'quvchilar ishtirok etayotgan san'at tadbirlarida faol qatnashishlariga e'tibor qaratish, ular bilan o'quvchi va musiqa o'qituvchilarini norasmiy muloqotlarini tashkil etish;

Xalfachilik san'ati, katta ashula, mavrigi, dostonchilik qo'shiqlari, shuningdek, qo'biz, do'mbira, nay kuylari borasidagi turkum suhbatlar o'quvchilarni mahalliy musiqa uslublariga oid bilim, tushunchalarni kengaytirdi va musiqiy-estetik tarbiyaning muhim qo'shimcha omilini hosil qildi.

Biz xalq musiqa ijodiyotiga, folklor musiqasiga ishtiyoqmand o'quvchilar bilan sinfdan tashqari faoliyatda ahamiyatli qo'shimcha mashg'ulotlar olib bordik. Ular bilan bu jarayonda olib boriladigan ta'limiy-mashg'ulotlarning o'ziga xos yo'nalishlari belgilab olindi.

(1-jadval).

O'quvchilar bilan olib boriladigan sinfdan tashqari mashg'ulotlar yo'nalishlari.	
Musiqiy-nazariy, musiqiy-estetik bilimlar	Xalq musiqasiga oid amaliy ijrochilik ko'nikma va malakalarini shakllantirish
1. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari to'g'risida tushunchalar berish	1. Har bir mahalliy uslubga xos ijrolardan namunalar tinglash, o'ziga xos xususiyatlari haqida tahliliy suhbat o'tkazish
2. Halfachilar, yallachilar, katta ashula, mavrigi, dostonchilik qo'shiqlarini ijro usullari haqida ma'lumotlar bilan tanishtirish	2. Halfachilik, yallachilik, katta ashula, mavrigi, baxshi-dostonchilik ijodi namunalarini mohir ijrochilari va ijrolari bilan tanishtirish
3. Ustoz-shogirdlik an'analarini bugungi kundagi ahvoli, xalq musiqasini zamonaviy musiqa janrlarida qo'llanilishi haqida, bu boradagi ijobiy va salbiy ko'rinishlar haqida tushunchalar berish	3. Xalq musiqiy folklorining to'rtta mahalliy uslub bo'yicha eng mashhur baxshi, hofiz sozandalari, eng yaxshi ijro namunalarini o'quvchilarga taqdim etish
4. Folklor aytimlari, lapar, yalla, doston qo'shiqlarining mavzusi, mazmun mohiyati, asosiy g'oyalari va ularning milliy mafkuramiz bilan uyg'unligiga e'tibor qaratish	4. Milliy musiqa namunalarini ijro etish ko'nikmalarini, malakalarini shakllantirish

5. Mahalliy musiqiy uslublarga xos ijod namunalaridagi xalq ijtimoiy-ma'naviy hayotining o'ziga xos ifodasi, urf-odat, an'analar mazmunini tushuntirish	5. Mashg'ulotlar faoliyatini musiqiy estetik, ma'naviy-axloqiy va o'quvchilarda milliy musiqamizga hurmat, uni o'rganish, targ'ib etishga yo'naltirilgan tarbiyaviy maqsadga qaratish.

Shu tariqa tajriba-sinov ishlari davomida mahalliy musiqiy uslublar mavzusiga tanlangan (tinglash, o'rganish, kuylash uchun tanlangan) repertuarining tarbiyaviy-ta'sirchanlik mazmuniga tayanib, o'quvchilarda milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllanganlik darajasida yuz bergan o'zgarishlarni aniqlashga kirishdik. Shu maqsadda tajriba-sinov ishlari olib borilgan sinflar o'quvchilariga ikkinchi marta savolar tarqatildi, savollarni javoblar va amaliy bilimlar maxsus ishlab chiqilgan baholash mezonlari asosida umumlashtirildi. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalrini shartli ravishda 3 ta past, o'rta, yuqori daraja bilan belgiladik.

Tajribalar samaradorligini, ularning o'quvchilarni xalq musiqa merosiga, shu jumladan mahalliy musiqa uslublariga oid nazariy va amaliy biolimlarni o'qlashtirish bilan ularni ma'naviy tushunchalari, estetik saviyalari, milliy qadriyatlarimizga munosabatidagi ijobiy o'zgarishlarni aniqlovchi mezonlar asosida baholashga muvaffaq bo'ldik. Bu mezonlar tajriba-kuzatuv ishlari boshlanishi va tugallanishi oralig'ida o'quvchilarning musiqiy estetik dunyoqarashi, milliy-musiqiy qadriyatlarga qiziqishi munosabatida ro'y bergan joriy sifat o'zarishlarni aniqlash va baholash imkonini berdi.

O'quvchilarning milliy musiqa merosimizga, shu orqali musiqiy qadriyatlarimizga munosabatlaridagi o'zgarishlar: mahalliy uslublarga xos qo'shiq-aytim, kuy, lapar, yalla, mehnat qo'shiqlari, mavsum-marosim aytimlari, katta ashula, mavrigi xalfachilik, baxshi-dostonchilik qo'shiqlarini tinglash, ayrim namunalarni kuylash bilan ularni badiiy idrok etish, o'z estetik kechinmalari, ma'naviy taasurotlarini mahalliy musiqa an'analari bilan bog'lab ifodalay olish

darajasi, respublikamizning to'rtta vohasida qaror topgan musiqa uslublarini ularning ijtimoiy turmushiga xos an'analari ilan bog'liq tomonlarini, turli janrlarning o'qiga xos jihatlarini farqlay olish, asarlarida aks etgan (qo'shiq-aytimlar, dostonlar matni) g'oyaviy-badiiy mazmuni milliy istiqlol g'oyalari va tamoyillari bilan bog'lab idrok etish, baholash, to'rt uslubga mansub qo'shiqlarni kuylash, tinglash jarayonida ularning musiqiy tuzilishi (shakli), ijrochilik an'analari va yo'llari, cho'lg'u va raqs jo'rliqi, usuli (ritm-usul), kimlar tomonidan, qanday holatlarda ijro etishi haqida aniq bilim, tushuncha, tasavvurlarni shakllanganlik darajasini aniqlashga harakat qildik.

Quyida tajriba-sinov va nazariy guruhlaridagi tadqiqot natijalarining jadavallada ifodalangan ko'rsatkichlarini keltiramiz.

1-jadval

O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etilishi va o'quvchilarning mahalliy musiqiy uslublarga xos musiqa asarlariga qiziqishlarining shakllanganlik darajalari.

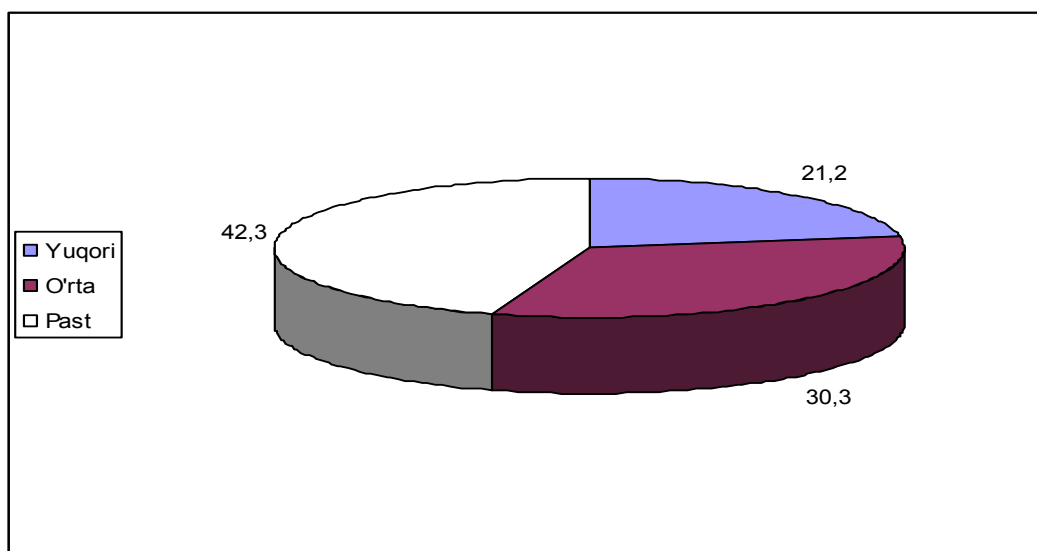
Sinflar guruhlar	O'quvchi lar soni	Mahalliy musiqiy an'analarga qiziqish darajalari tavsifi					
		Yuqori		O'rta		Past	
		Sinov boshi	Sinov oxiri	Sinov boshi	Sinov oxiri	Sinov boshi	Sinov oxiri
Tajriba sinovi	90	242 %	38.4 %	30.3 %	44.7 %	48.5 %	16.9 %
Nazorat	90	25.4 %	23 %	30.6 %	49 %	44.4 %	28 %

Jadvalda aks etgan qiymatlarni tajriba boshidagi va oxiridagi o'zgarishlarni matematik-statistik jihatda tahlil qilish, ya'ni tajriba boshidagi va oxiridagi o'quvchilarni mahalliy musiqiy uslublar bo'yicha biz kutgan darajada bilim, ko'nikma va malaklari ko'rsatkichlarini taqsimlab xhiqish shuni ko'rsatdiki, tajriba sinflaridagi o'quvchilarning "yuqori" va "yaxshi" deb belgilanga mezonlari bo'yicha musiqiy nazariy bilim, tushuncha, tasavvurlari va milliy musiqiy

qadriyatlarga munosabatlari, estetik did, dunyoqarash va nihoyat ma'naviy-estetik tarbiyalanganlik darajalrida ijobiy o'sish bo'lganligini ko'rsatdi. Bu esa bizning aynan tadqiqotni bajarish bo'yicha qo'yilgan maqsadmizni ijobiy yechim topganligini biz qo'llagan ish usul va shakllari, vositalari, ishlab chiqilgan dasturlarimiz, tavsiyalarimizni samaradorlik kasb etganligidan dalolat berar edi. (2-3 diagrammalar).

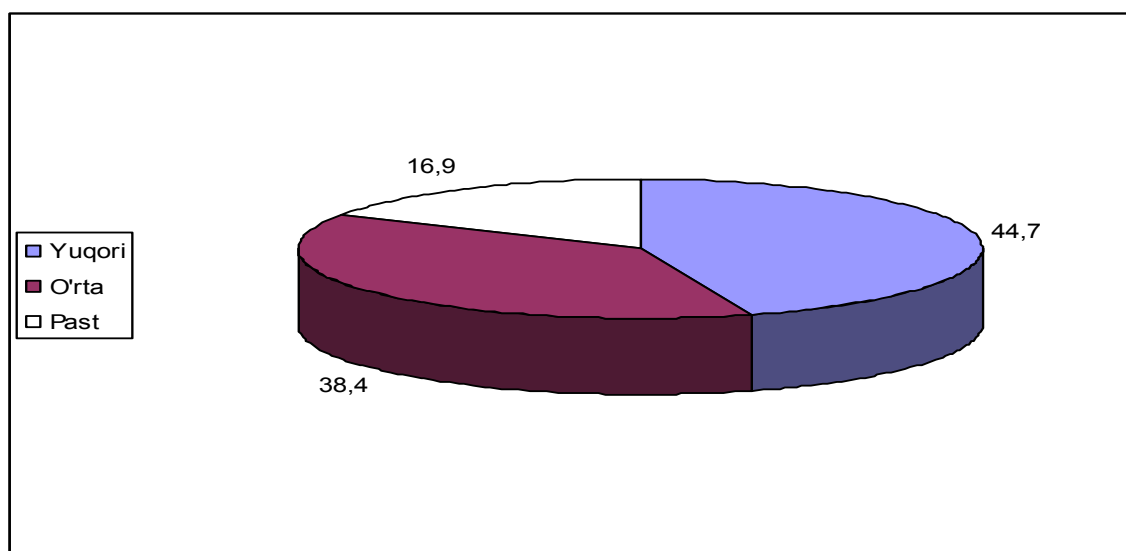
2-diagramma.

O'quvchilarning musiqiy-nazariy bilim, tushuncha va dunyoqarashlarining tajriba- tadqiqot boshidagi holati.

3-diagramma.

O'quvchilarning musiqiy-nazariy bilim, tushunchalari va dunyoqarashlarining tajriba tadqiqot oxiridagi holati.

Biz o'quvchilarning mahalliy musiqa uslublari bo'icha zarur bilim, tushuncharini shaklanganlik va milliy qadriyatlarga ongli munosabat hamda ma'naviy-estetik tarbiyalanganlik darajalaridagi o'zgarishlarni ifodalovchi ma'lumotlarni matematik-statistik tahlil qilib tegishli xulosalar chiqardik. Bu jadval korinishida quyidagicha bo'ldi.

2-jadval.

O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishda o'quvchilarning mahalliy uslublarga bo'lgan qiziqishlaridagi o'zgarishlar.

Sinflar	Baholar		
	Past	O'rta	Yuqori
Tajriba-sinov	n1 -161	n2-44,7	n3-38,4
NAZORAT	m=28	m-49	m-23

Bu jadvalda biz n1 va m1 lar orqali tajriba va nazorat guruhlarini (sinflari)ning tajriba –sinov oxiridagi mahalliy musiqa uslublariga qiziqish darajalarini (% hisobida) belgilab oldik. Bundan tashqari biz x1 va n1 lar orqali mos ravishda tajriba va nazorat guruhlaridagi o'zlashtirish ko'rsatkichlarini belgilab olib, 2-jadval asosida quyidagi 3-tanlanma taqsimot jadvalini tuzib olamiz. (bu yerda $p1=n1/100$ $q1 = m1/100$)

O'quvchilarning mahalliy musiqa uslublariga qiziqish va munosabat darajalarining taqsimoti.

TAJRIBA-SINOV GURUHLARI BO'YICHA	NAZORAT GURUHLARI BO'YICHA
X1 : 3, 4, 5	U1 : 3, 4, 5
P1 : P1 = 0,169, P2 0,44, P3 = 0,384	Q1 : Q1 = 0,28; Q2= 0,49; Q3 =0,23

Tajriba-sinov guruhlarida olib borilgan ishlar o'quvchilarning musiqiy-nazariy bilim, tushuncha va dunyoqarashlarida ijobiy o'sish bo'lganligini, ularda milliy qadriyatlarga ongli munosabat, estetik tarbiyalanganlik darajalarining rivojlanishiga olib kelgi. Bunda bu o'sishning nazorat-sinov guruhlaridagi ancha farq qilishi qayd qilindi. F_x va F_p lar orqali taqsimot qonunlarini belgilab olib, asosiy: $H_0: F_x = F_p$ gepotezaga qarama-qarshi muqobil $H_1: F_x \neq F_p$; gepotezani oldinga surdik. Bu gepotezalarni tekshirish maqsadida biz Pirsonning quyidagi ikki tomonlama X^2 statistikasidan foydalandik:

3

$$X^2 = \sum_{i=1}^3 \frac{(n_i - m_i)^2}{n_i - m_i}$$

i=1

Demak, $X^2 = 6,8 > 5,99 = 1,095$ (2), bu yerda o'z navbatida 95% ishinch bilan H_0 gepotezani rad etib, H_1 gepotezaning to'g'riligini tasdiqlaydi.

Shunday qilib, tajriba va nazorat guruhlarida olib borilgan ishlar tahlili asosida biz tajriba guruhlarida olib borilgan ishlar nazorat guruhlaridagidan samarador ekanligiga ishinch hosil qilamiz. Buni matematik-statistik korinishlarda aniqlash maqsadida dastlab har ikkala guruhlardagi tanlanma xarakteristikalarini 3-jadval asosida hisoblaymiz.

Nihoyat har ikki guruh uchun muhim tavsiflardan biri variatsiya koeffisientlarini hisoblaymiz:

$$V_x = S_x / X * 100\% = 0,68 / 4,22 * 100\% = 16,11\%$$

$$V_y = S_y/Y * 100\% = 2,28/3,95 * 100\% = 57,67\%$$

Statistikadan ma'lumki, agar variatsiya koeffisienti qiymati 30% dan oshmasa, o'rtacha arifmetik qiymat noma'lum –nazariy o'rta qiymatni to'g'ri aks ettiradi.

Bunda:

$$V_x = 16,11\% < 30\% < 57,67\% = V_4$$

Shu tariqa tajriba guruhlarida olib borilgan ishlar nazorat guruhlaridagidan samarali ekanligi tasdiqlandi.

UMUMIY XULOSA

Tadqiqot davomida olib borgan kuzatishlarimiz va so'rovnoma natijalaridan ma'lum bo'ldiki, musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarni mahalliy musiqa uslublariga xos namunalardan bilan tanishtirish, shu orqali ularda o'zbek xalq musiqasining nihoyatda boy va rang-barang ko'rinishiga ega ykanligini anglashlariga yrishish borasida holatni qoniqarsizligini to'rt guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhdagi o'quvchilarning milliy musiqa, o'zbek xalq musiqa ijodiyoti va mahalliy musiqiy uslublarga mansub musiqa folklorining aynan bir-biriga bog'lab turuvchi o'zak, negizning birligi va ijrochilik an'analariga ko'ra ular o'rtasidagi farqli jihatlarini ajrata olmasliklari; Ikkinchi guruhga musiqani idrok yetish, qo'shiq kuylay olish, cholg'u asbobida chalish, xalq musiqa ijodiyotiga qiziqishi sust bo'lgan, shu nuqtai nazardan mahalliy uslublarga xos asosiy "xususiyatlar"i farqiga bormaydigan, uchinchi guruhga yesa o'zbek folklor musiqa ijodiyotidagi rang-baranglik, o'ziga xos ko'rinish, (kiyinish, til shevasi, cholg'ular)larni farqlamaslik, to'rtinchi guruhga 4 ta mahalliy uslubda ham uchraydigan yalla, lapar, doston qo'shiqlarining ijrosi haqida yaxlit bilim va tasavvurga ega emasliklari.

Bularning barchasi umumta'lim maktablari musiqa madaniyati darslarida o'zbek xalq musiqa ijodiyoti, shu o'rinda mahalliy musiqiy uslublarga xos bilimlarni o'quvchilar tomonidan puxta va chuqur o'zlashtirilishiga etarlicha

ahamiyat berilayotganligi, bu borada musiqa o'qituvchilarining ham malakaviy tayyorgarliklari talab darajasida emasligidan dalolat berar edi.

Shulardan kelib chiqqan holda tajriba ishlarining ikkinchi shakllantiruvchi bosqichi bo'yicha amaliy ishlarga kirishildi. Bu bosqichda umumta'lim maktablarining 5-7-sinflarida o'quvchilarni mahalliy musiqiy uslublarga xos namunalar bilan tanishtirish, qo'shiqlar yeshittirish, ijro qilish, ular haqida zarur ma'lumotlarga ega bo'lish bilan bilan o'quvchilarda milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali ish shakl, metod va vositalar ishlab chiqildi, ilg'or pedagogik tajribalar umumlashtirildi, dars jarayonida sinab ko'rildi.

Bujarayonda quyidagilarga asosiy e'tibor qaratildi:

1. O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari, ularning o'ziga xos ko'rinishi, bo'yoqlari, uslublari, ijrochilik an'analari, etakchi janrlari bilan o'quvchilarni tanishtirib boorish jarayonida nazariy va amaliy bilimlardan, mavsum, marosim, qo'shiqlari, yalla, lapar, alla, katta ashula, mavrigi, xalfachilik san'ati, doston qo'shiqlarining tarbiyaviy imkoniyatlaridan imkon qadar o'rinli va unumli foydalanish, har bir aytim, cholg'u musiqasi, xalfachilik va baxshilar ijodiga mansub qo'shiqlarni tanlash, tinglash, ijro yetishda ularning axloqiy-estetik tomonlarini e'tiborga olish, ijro uslubi, an'anaviyligi, qanday holatda, kimlar tomonidan, qanday sozlar jo'rligida ijro yetilishi, badiiy-yemosional ta'sirchanligi, musiqiy ohangdorligi va uning o'quvchilar tomonidan idrok qilinishiga, o'z navbatida bu faoliyatning estetik tarbiya nuqtai-nazaridan qanday ta'sirchanligi kasb etishiga;

2. Musiqa darslarida mavzu doirasidagi darslarni tashkil qilishda uning o'quvchiga ijobiy estetik-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadigan pedagogik muhitni vujudga keltirish, qo'shiq, aytim, cholg'u kuylarini ijro yetish, tinglash, ular haqidagi suhbat, hikoya, tushuntirish ishlarida estetik tarbiya qonuniyatlariga amal qilish va musiqa o'qituvchilarida hamda o'quvchilarda o'zbek folklor musiqasi, ularning to'rtta mahalliy uslubga xos namunalarini ijro yetish olish, ular haqida o'z janrlarini tushuntirib bera olish, baholay olish ko'nikmalarini shakllantirish;

3. Musiqa madaniyati mashg'ulotlarida xalq baxchilik sa'ati, Samarqand, Qashqadaryo-Surxondaryo, Xorazm baxshi-dostonchilik maktablari, ulkan namoyondalari ijodi, doston qo'shiqlarini ijro qilish uslubi, yallachilik, xalfachilik, sozandachilik, katta ashula, mavrigi, qarsak jo'rligida aytiluvchi qo'shiqchilik san'ati haqida o'quvchilarda yetarli nazariy ma'lumotlar berish, ularning musiqiy-nazariy bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, yestetik did, idrok va orqali milliy qadriyatlarimizni ongli tushunish xislatlarini shakllantirish; Ushbu ishlarni amalga oshirishda ma'ruza, amaliy savol-javob, texnik vositalar yordamida turli mahalliy uslubdagi asarlarni tinglash, bir xil (masalan, lapar, yalla, dostonchilik) janridagi aytimlarni turli uslubdagi ijrolarini tinglash, tahlil qilish, taqqoslash, o'z taasurotlarini so'zlab berish, matnlar mazmunini sharhlash, me'yoriy bayon, kuylab berish kabi usullardan keng foydalanish;

Ushbu faoliyada o'quvchilarni mahalliy uslublarga tegishli namunalar, ular haqidagi bilim va tushunchalar bilan tanishtirish uchun tanlangan usul, shakl, vositalar hamda o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi har bir sinf kesimida hisobga olinadi. Mahalliy uslublarga xos musiqiy asarlar vositasida o'quvchilarda estetik madaniyat, badiiy did va milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantirish, rivojlantirish, yo'naltirish omillaridan keng foydalanildi. Har bir aytimni o'rganish, tinglash, tahlil qilish jarayonida ularning ijro uslubi, ohang rang-barangligi, "shevasi", tarbiyaviy ahamiyatga e'tibor qaratildi. Bu o'rinda darslarni qiziqarli tashkil qilish, musiqa asboblari, ko'rgazmalilik va texnik vositalardan izchil foydalanildi.

O'z ishimizda Surxondaryo-Qashqadaryo, Samarqand-Buxoro, Farg'ona – Toshkent, Xorazm musiqa uslubiga xos mavsum va marosim, dehqonchilik, chorvachilikka oid aytimlar, lapar, yalla, katta ashula, xalfachilik, dostonchilik qo'shiqlarini o'quvchilar ye'tiboriga havola etar ekanmiz, har aytim, cholg'u kuylari, raqslar, mavsum-marosim qo'shiqlarining vujudga kelishi tarixi, qanday urf-odat, marosimlar bilan bog'liqligi, ijro yetilishi holati to'g'risida tushunchalarga ahamiyat berildi. Tajribalarda shuningdek turli bayramlar bilan bog'liq tadbirlar va ular bilan bog'liq holda aytladigan qo'shiqlarga (Shodiyona,

Dilxiroj, Dorbozi, sunray kuylari, Xorazmcha “Az-az”, “Juz bir” kabi) kuylarga alohida ye’tibor berildi. Chunki, Navro’z bayramida milliy folklor-etnografik ansambllari chiqishiga ustuvor o’rin beriladi. Milliy folklor-etnografik ansambllari repertuardagi asosiy asarlar tegishli hududlarda yashovchi mahalliy aholining turmush tarzini o’zida ifodalovchi, shu madaniy taraqqiyoti rivojlanish jarayonida qaror topganligi bilan xarakterlidir. Biz shuning uchun Navro’z bayramidagi Surxondaryoning “Boysun”, Buxoroning “Yey nozanin”, Samarqandning Bulung’ur tumanida tashkil yetilgan “Chavki”, Urgutning “Besh qarsak”, Farg’ona vodiysining “Omon yor” folklor ansambllari chiqishlari aks etgan video konsertlarini namoyish yetish, so’ngra ular haqidagi tahliliy suhbatlar o’tkazdik.

Tajriba o’tkaziladigan obektlar (umumiy o’rta ta’lim maktablari)dagi o’quv mashg’ulotlariga taniqli qo’shiqchilar, xonandalar, xalq musiqa ijodiyotidan yaxshi xabardor til-adabiyot o’qituvchilar, shoirlar, bastakorlar va musiqa mutaxassislarini taklif qildik. Xalq ijodiyoti markazi, Samarqand Davlat Universiteti “Musiqiy ta’lim” yo’nalishi professor-o’qituvchilari, Madaniy- ma’rifiy ishlar ilmiy metodik markazi kabi ijodiy tashkilotlar bilan ijodiy hankorligimiz o’quvchilarni xalq musiqa ijodiyotining mahalliy uslublariga xos namunalari bilan tanishtirish, shu orqali ularda xalqimizning milliy qadriyatlariga ongli munosabatni tarbiyalashni tashkil etish tayexnologiyasi tizimida eng samarali ishlardan bo’ldi desak also xato bo’lmaydi.

Shunday qilib, mahalliy musiqiy uslublarga xos musiqa folklori vositasida o’quvchilarni estetik madaniyatini hamda shu jarayonda ularda milliy qadriyatlarga hurmat, ularni ye’zozlash, to’g’ri tushunish, o’rganish, davom yettirish xislatlarini shakllantirish texnologiyasining komponentlari aniqlandi va ularning samaradorlik xususiyatlari amaliy faoliyatida qo’llab ko’rildi.

Tadqiqotda tarixiy, san’ashunoslikka oid pedagogik, psixologik mazmunida an’anaviylik, ilmiylik, qadimiylilik va zamonaviylik tamoyillari qo’llanishi mahalliy uslublardagi kuy, qo’shiq, aytimlardan estetik tarbiya vositasi sifatida foydalanishning samaradorligini ta’minlaydi.

Shundan so'ng biz o'zimiz qo'llagan ish usullari, shakl, vositalari natijalarini, shu orqali o'quvchilarning mahalliy musiqa uslubiga oid bilim, tushuncha, zarur ko'nikma va malakalarni rivojlanishiga ta'sirini aniqlovchi mezonlarni ishlab chiqdik. Bu mezonlar o'quvchilarning mahalliy musiqa uslubiga namunalarni o'rganish orqali ularda milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllanganlik darajasini tajriba kuzatuv ishlari boshlanishi va tugallanishi orqali sifat o'zgarishlarini belgilash imkoni berdi. Bular:

- o'quvchilarni o'zbek xalqining milliy musiqa merosiga, shu jumladan mahalliy musiqiy uslublarga oid san'a asarlariga munosabatlarida ijobiy o'zgarish bo'lganligi;

- qo'shiq-aytimlar, kuylarni tinglash, ularni mazmun-mohiyatini idrok etish, o'z taasurotlarini ifodalay olishlari;

- mahalliy musiqiy uslublarga tegishli etakchi janrlarni o'ziga xos jihatlarini, ijro uslubi, holati, xarakterini farqlay olish, ajtrata bilish;

- qo'shiq aytilar, lapar, yalla, xalfachilik, mavsum-marosim, dostonchilik qo'shiqlarini tinglash, kuylash jarayonida ularni mazmunini tushungan holda baholash, mashhur ijrochilari haqida bilimlari;

- mahalliy musiqa uslublarini o'ziga xos xususiyatlarini belgilashda muhim o'rin tutuvchi kiyim-liboslarni, til-shevasi, cholg'ulari haqida aniq tasavvurga egaligi, ularni ko'rish, eshitish orqali farqlay olishlari;

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. I.A. Karimov. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz.7-Tom.-T.: O'zbekiston, 1999y.-413b.
2. I.A. Karimov. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin.2-Tom.-T.: O'zbekiston, 1996 y.-379 b.
3. I.A. Karimov. Ma'naviy yuksalish yo'lida.-T.: O'zbekiston, 1998 y.
4. A. Karimov. Yangicha fikrlash va islash – davr talabi.-T.: O'zbekiston, 1997y.
5. I.A. Karimov. Barkamol avlod orzusi.-T.: O'zbekiston, milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000y.
6. I.A. Karimov. Barkamol avlod- O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T.: “Sharq” nashriyoti,1997y.
7. I.A. Karimov. Yuksak malakali mutaxassislar taraqqiyot omili -T.:O'zbekiston, 1995y.
8. I.A. Karimov. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat, 2008y.
9. I.A. Karimov. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: Ma'naviyat, 2011y.
10. I.A. Karimov. Ona vatanim baxti iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish eng oily saodatdir.-T.: Ma'naviyat, 2015y.
- 11.O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi.” -T.:Ma'rifat, 1998-y. 1-aprel.
- 12.Umumiy o'rta ta'limning DTS va o'quv dasturi. Musiqa. -T.: Ta'lim taraqqiyoti, 6-7-maxsus sonlar, 1999y.
13. Umumtalim maktablari musiqa dasturi.-T.: O'qituvchi, 1996y
14. “O'zbek xalq sozandalari” .2-kitob. –T.:1974 y,
- 15.Aloviya M O'zbek xalq qo'shiqlari.-T.:O'zdavnashr.1959y,44b.
- 16.Axmedov M. Hoji Abdulaziz Abdurasulov, -T.: O'qituvchi, 1974y,95b.
- 17.Axmedov M. Yunus Rajabiy. -T.:G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1995y,152b.
- 18.Usmonov S. Rubob taronalari. –T.: O'qituvchi,1996y,

19. Mahmudov T. Mustaqillik va ma'naviyat. –T.: Sharq-NMAK bosh tahririyati, 2001y. 159b.
20. O'zbek xalq musiqasi. To'plovchi va notaga oluvchi Y. Rajabiy, 1-Tom. –T.: Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1955y. 567b.
21. O'zbek xalq musiqasi. To'plovchi va notaga oluvchi Y. Rajabiy, 2-Tom. –T.: Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1959y. 575b.
22. Karamatov F. O'zbek cholg'u musiqasi. –T.: O'qituvchi, 1972y.
23. Odilov A. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati tarixi. –T.: O'qituvchi, 1995y.
24. Hamidov H. O'zbek an'anaviy qo'shiqchilik madaniyati tarixi. –T.: O'qituvchi, 1996y.
25. An'anaviy qo'shiqchilik va maqom asoslari. Fan dasturi. Tuzuvchilari: Q. Mamirov, M. Mamirov, 2001y.
26. Nosirov R. Xalq qo'shiqlari kompazitsiyasi. –T.: Fan, 2006y.
27. Hasanov A. Sh. Musiqa va tarbiya. –T.: O'qituvchi, 1993y.
28. Kushayev A. Estetik tarbiya asoslari. –T.: O'qituvchi, 1988y.
29. Mamirov Q, S. Begmatov. Musiqa. 6-sinf uchun darslik. –T.: G' G'ulom nomidagi nashriyot -matbaa ijodiy uyi, 2010y.
30. Nurmatov H. Rubob darsligi. –T.: O'qituvchi, 1992y.
31. Nurmatov H. Musiqaning sehrli siri. –T.: O'qituvchi, 1992y.
32. Ibrohimov O, Sadirov J. Musiqa 7-sinf uchun darslik. –T.: G'G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008yil.
33. Soipova D. Musiqiy va musiqiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish. –T.: 2006y.
34. Teplov B.M. Musiqiy qoboliatlar psixologiyasi. –M.: RSFSR. PFA. 1997Y.
35. Nurmatov H. Musiqa va estetik madaniyat. –T.: O'qituvchi, 1992y.
36. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O'qituvchi, 1996y.

SamDU, Musiqiy ta'lim yo'nalishi bitiruvchi kurs talabasi Sattarov Abdullo Ashraf o'g'lining "O'ZBEK XALQ MUSIQASINING MAHALLIY USLUBLARI MAVZUSIDA DARSLARNI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOSLIGI" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga ilmiy rahbar
X U L O S A S I.

Ma'lumki O'zbekiston sarhadida o'ziga xos alohida farqli xususiyatlari bilan ajralib turuvchi to'rtta mahalliy uslublar qaror topgan. Bular, Qashqadaryo – Surandaryo, Buxoro – Samarqand, Farg'ona – Toshkent, Xorazm musiqa uslublaridir. Har bir mahalliy uslubda o'ziga xos shakllar, uslublar, an'analar alohida janrlar va ijrochilik yo'llari shakllanib kelgan. Umumta'lim maktablarining 7-sinf musiqa darsligida bu haqda qisqacha va muxtasar ma'lumotlar berishgan.

Bularning barchasi umumta'lim maktablari musiqa madaniyati darslarida o'zbek xalq musiqa ijodiyoti, shu o'rinda mahalliy musiqiy uslublarga xos bilimlarni o'quvchilar tomonidan puxta va chuqur o'zlashtirilishiga yetarlicha ahamiyat berilayotganligi, bu borada musiqa o'qituvchilarining ham malakaviy tayyorgarliklari talab darajasida emasligidan dalolat berar yedi.

O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etish o'ziga xos xususiyatga ega. Chunki Umumiy o'rta ta'lim maktablarining "musiqa madaniyati" fani dasturlari mazmunida o'quvchilarning mahalliy uslublarga bo'lgan qiziqishlari va ularga qo'shiqlarni o'rganish orqali o'quvchilarni estetik tarbiyalashda foydalanishga alohida urg'u berilgan.

Sattarov Abdullo Ashraf o'g'lining "O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishning o'ziga xosligi" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishida o'quvchilarga mahalliy uslublar haqida beriladigan nazariy va amaliy tushunchalarni pedagogik va uslubiy negizini yoritib bergan.

Ishning har ikkala bobi mahalliy uslublarining umummilliy madaniyatimizdagi mavqei mahalliy uslublar haqidagi tushunchalar san'atshunoslikka, musiqa ilmiga oid manbalarga tayangan holda tahlil qilingan. Shu o'rinda mahalliy uslublarga oid asarlar, ulardagi kuylanadigan

namunalarning g'oyaviy-badiiy mazmunidan tarbiyaviy maqsadlarda foydalanishning maqsad va vazifalari asoslanganligi maqsadga molikdir.

O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishda o'quvchilarning mahalliy uslublarga xos qo'shiqlarni o'rganishga qiziqishini o'stirish, samaradorligini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan tajriba ishlari, olingan natijalar tadqiqot muammosini ijobiy yechim topganligi hamda chiqarilgan xulosa va ishlab chiqarilgan tavsiyalar muallifning o'z ishiga mas'uliyat bilan yondoshganligini bildiradi.

Ishda ko'zga tashlangan ayrim kamchiliklar ham bo'lsada, ishni muhim muammoni hal etishga bag'ishlangan izlanish sifatida baholash va ochiq himoyaga tavsiya etishga qarshilik qilmaydi deb hisoblash mumkin.

Ilmiy rahbar:

E.K.Djalilov

**SamDU, Musiqiy ta'lim yo'nalishi bitiruvchi kurs talabasi Sattarov Abdullo
Ashraf o'g'lining "O'ZBEK XALQ MUSIQASINING MAHALLIY
USLUBLARI MAVZUSIDA DARSLARNI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA
XOSLIGI" mavzusidagi
bitiruv malakaviy ishiga berilgan.
T A Q R I Z.**

Umumta'lim maktablari musiqa madaniyati fani dasturlari mazmunida milliy musiqa meroslaridan foydalanishga yetakchi ahamiyat berilgan.

Hozirgi kunda o'quvchilarga berilayotgan ta'lim – tarbiyada musiqa boshqa estetik fanlardan dolzarbligi hamda muhimligi bilan ajralib turadi. Musiqa darsi umumta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, u bolalarda emotsional ijodiy tuyg'ularni o'stirishga, ularning badiiy taassurotlarini boyitishga da'vat etadi. Bu esa bola shaxsini shakllantirishdagi muhim yo'ldir. Shu ma'noda o'quvchilarni musiqa san'atiga qiziqtirish, avvalambor ularning eshituv qobiliyatlarini, musiqiy idroklari va eng muhimi va murakkabi hisoblanmish ijrochilik malakalarini shakllantirish jamiyatimizda haqiqiy san'at ahlini, madaniyatli va yuksak odo-axloqli yosh avlodni safini oshishiga xizmat qiladi. Mazkur bitiruv malakaviy ishida muallif tadqiqoti davomida quyidagi yutuqlarga erishgan va mavzuga oid muammolarni hal qilishga harakat qilgan. Bunda o'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishning o'ziga xosligi, pedagogik imkoniyatlari, nazariy hamda uslubiy asoslarini o'rganish ushbu jarayonni samarali tashkil etishga yo'naltirilgan ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan. O'quvchilarda musiqiy merosimizda salmoqli o'rin tutuvchi mahalliy uslublarning xos asarlarimiz, cholg'u kuylarimizni ijro etish, uning eng murakkab elementlarigacha his etib mahorat bilan ijro eta olish malakalarini shakllantirish va ularni ijro mahoratlarini yanada kuchaytirib borish uchun, musiqa darslarida o'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etish samarali jihatlari bilan alohida ahamiyat kasb etuvchi darslarning rolini kuchaytirish alohida ahamiyat kasb etishi haqida batafsil yoritilgan. Bundan tashqari mahalliy uslublarga xos qo'shiqlarni ijrosi jarayonida asardagi muayyan mazmunni his eta olish, uni mahorat bilan ijro etish malakalari

borasidagi ta'lim mazmuni va sifatini belgilovchi ish shakli va usullarini pedagogik asoslarini ko'rsatib bera olgan.

Bitiruvchi Sattarov Abdullo Ashraf o'g'li o'zining "O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishning o'ziga xosligi" deb nomlangan bitiruv malakaviy ishining 1-bobi mazmunida o'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublarning umummilliy madaniyatimizdagi mavqeyi, adabiyotshunoslik san'atshunoslikka oid manbalarga tayangan holda tahlil qilingan.

Ishning 2-bobida esa o'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishning shakl va usullari va pedagogik mazmuni yoritib berilgan.

Chiqarilgan xulosa va muallifning o'z izlanishlari samarasi o'laroq bergan tavsiyalari ham ilmiy qiymatga egaligi bilan diqqatga molikdir.

SamDU p.f.n. dots:

N.S.Quyomov

SamDU, Musiqiy ta'lim yo'nalishi bitiruvchi kurs talabasi Sattarov Abdullo Ashraf o'g'lining "O'ZBEK XALQ MUSIQASINING MAHALLIY USLUBLARI MAVZUSIDA DARSLARNI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOSLIGI" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga berilgan.

T A Q R I Z.

O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etish o'quvchilarni mahalliy uslublarga bo'lgan qiziqishlarini va ular haqidagi bilim va tushunchalarini yanada boyitadi. **Sattarov Abdulloning "O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari mavzusida darslarni tashkil etishning o'ziga xosligi"** deb nomlanib masalaning xuddi shu tarzda BMI sifatida o'rganilmaganligi uning mustaqil bajarilganligini bildiradi.

Muallif o'z ishini yoritishda avvalo nazariy tomonlarini yoritishga jiddiy yondoshadi. Shu o'rinda respublikamizda taniqli olimlarning mahalliy uslublarga oid ilmiy-amaliy ishlarini atroflicha o'rganadi. Umumiy o'rta ta'limning Davlat Ta'lim Standartlari va o'quv dasturiga ko'ra mahalliy uslublar mavzusidagi musiqa darslarini tashkil etish bo'yicha o'quvchilarga berilishi lozim bo'lgan bilim va tushunchalarni tahlil qilib, bu boradagi mavjud muammolar yuzasidan o'z fikr, xulosa va tavsiyalarini ilgari suradi va ularni o'z tadqiqiy ishini bajarish davomida erishilgan natijalariga asosan dalillashga harakat qilgan.

Ishning apparat qismi ilmiyligi bilan ajralib turadi. 1-bob esa o'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari haqida tushunchalar ularning musiqa darslaridagi o'rni, mazmuni, uning turli uslub va janrlari tasnifi yoritib beriladi.

2-bobda esa musiqa darslarida o'rganiladigan mahalliy uslublarga taalluqli o'quv materiallari tahlili keng yoritilib berilgan va ularning samaradorlik xususiyatlari tajriba-sinov ishlari natijalari orqali dalillanadi. Olib borilgan amaliy tajribalar mohiyati va mazmuni ushbu ishni mustaqil bajarilgan va tugallangan ish sifatida baholash imkonini beradi. Chiqarilgan xulosalar va ishlab chiqarilgan tavsiyalar ishning nazariy va amaliy ahamiyatini oshiradi va undan amaliy faoliyatda foydalanish mumkinligini ko'rsatadi.

Bitiruv malakaviy ishi umumta'lim maktablari musiqa o'qituvchilari, talabalar uchun foydali manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

1-Samarqand pedagogika kolleji
katta o'qituvchisi:

J.N. Tolliboyev